

ČESKÁ GENEALOGICKÁ
A HERALDICKÁ SPOLEČNOST V PRAZE



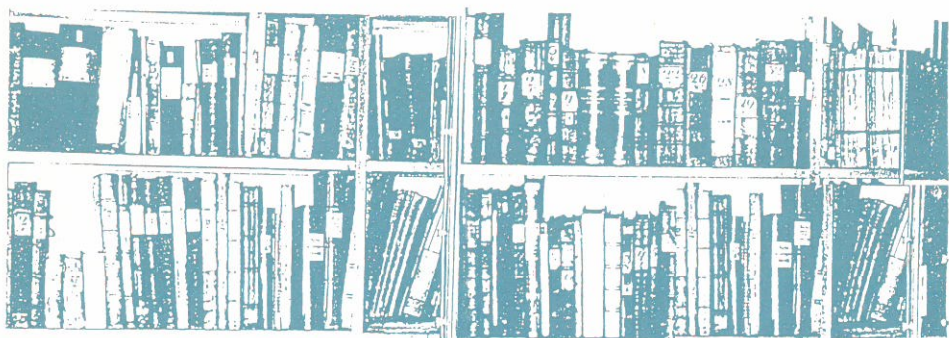
Genealogické a heraldické listy



ACTA GENEALOGICA AC HERALDICA

Ročník XVII.

3-4/1997



GENEALOGICKÉ A HERALDICKE LISTY □ Ročník XVII. □ 3-4 / 1997

O B S A H

Veřovice a T.G. Masaryk (1)

Jan Beseda

K životnímu jubileu PhDr. Emanuela Janouška (1897–1970) (3)

PhDr. Ing. Jaroslava Honcová, CSc.

O patrimoniální správě (5)

Dr. Emanuel Janoušek

**Sociální postavení domkářů a bezzemků
v poslední fázi feudalismu (1781–1848) (29)**

PhDr. Ing. Jaroslava Honcová, CSc.

Křestní jména z matrik (38)

Michal Čech

O jedné zmoklé parádě (41)

MUDr. Eva Stupková

Recenze: (44)

Doc. MUDr. Jaroslav Černý, CSc.

Rodopisné rozhledy (příloha GH listů) (XXXVII–XL)

Ing. Miloslav Trnka

Veřovice a T. G. Masaryk

Jan Beseda

Bylo napsáno už hodně vzpomínek na profesora T. G. Masaryka. Byly to hlavně vzpomínky lidí, kteří v té době žili a kteří spojovali svou osobu s T. G. Masarykem.

Je o něm známo, že rád jezdil na jezdeckém koni, že měl rád lidové písně a jednou z nich byla píseň „Ach synku, synku, oral-li jsi“.

Když jsem byl ještě malý chlapec, vyprávěla mi maminka, že jsem se narodil v posteli, kde spával T. G. Masaryk. Jezdíl k nám do Veřovic za mým dědečkem Janem Besedou v době, kdy kandidoval na poslance a později už i jako poslanec říšského sněmu za náš kraj.

Dědeček se seznámil s Masarykem v době svých studií ve Vídni. Když v roce 1906 byla Masarykovi nabídnuta kandidatura za Valašsko, znovu se setkal s mým dědečkem. V té době byl dědeček již ženatý a hospodařil jako rolník ve Veřovicích na čísle 27. Protože dědeček sloužil na vojně jako důstojník u dragounů, musel i po skončení aktivní vojenské služby nadále držet vojenského koně a mít připravenou uniformu. To byl jeden z důvodů, proč se nestal obchodníkem jak si přála jeho maminka, která mu zařídila vlastní obchod. Dědeček byl velmi společenský člověk, na což jistě měl vliv i jeho pobyt ve Vídni.

Masaryk dědečkovi psával hlavně v době předvolební kompaně, kdy objížděl svůj volební kraj. Do Veřovic přijížděl vlakem a přespával u dědečka. Příští den jej pak dědeček vozil na své bryčce po okolí – ať do Štramberka, Kopřivnice či Příbora., nebo na druhou stranu do Valašského Meziříčí, prostě tam, kam si Masaryk přál. Můj tatínek většinou jezdil s nimi a dělal kočího. Bylo velmi zajímavé, že dědeček měl odlišný názor než Masaryk a při tom byli dobří přátelé. Dědeček se spíše přikláněl k názorům Palackého. Také babička měla Masaryka ráda. Líbilo se jí, že i když byl profesorem, měl pěkný vztah k prostým lidem.

Babička vyprávěla jednu příhodu, která se přihodila ve Štramberku po jedné Masarykově schůzi. Když Masaryk s dědečkem opustili sál a chystali se k návratu domů, štramberské ženy házeli po nich hrcemi. Dědeček byl zasažen do ruky a měl z toho pěknou modřinu. Když poraněnou ruku ukazoval babičce, aby mu ji ošetřila, ale ta svou péči místo politování doprovodila slovy „neměl's tam chodit, měl jsi sedět doma a nic by se ti nestalo“.

V našem rodě se odedávna zpívala píseň „Ach synku, synku, oral-li jsi“. Rod Besedů pochází z Českomoravské vysočiny z okolí Telče, odkud si náš dědeček tuto píseň přinesl. Zpívala se nejen na rodinných oslavách, ale také při pohřbech. Poněvadž moji předkové byli ve Veřovicích dědičnými fojty, rozšířila se tato píseň po celé obci a byla hrána i na jiných selských pohřbech. Při svých návštěvách u nás si Masaryk tuto píseň velmi oblíbil a často ji pak s dědečkem zpíval.

Dědeček měl doma jezdeckého koně, který vyžadoval, aby se někdo často na něm projel. Masaryk obdivoval jízdu na koni a projevil přání projet se. A tak vždy při jeho pobytu u nás, mu děda koně osedlal a Masaryk se projížděl po vesnici, rozmlouval s lidmi i s dětmi, když šly ze školy. Mnozí pamětníci té doby mi o tom vyprávěli a vzpomínali na Masaryka, jak seděl vzpřímeně na ušlechtilém koni s dlouhým krkem, v ruce držel jezdecký bičik a zdravil se se všemi, které potkal. Byl při tom velmi spokojen a říkával, že pokud je profesorem, tak jezdeckého koně mít

nemůže, ale až bude na důchodě, tak by si ho snad mohl pořídit, i kdyby měl žít na venkově. Tato touha se mu později splnila, ale za jiné situace. Když byl v roce 1918 zvolen prezidentem Československé republiky, byl nejšťastnější na zámku v Lánech, kde měl svého jezdeckého koně a projížděl se na něm po okolí. Tak se mu splnilo jeho přání.

Na počátku 1. světové války, v době, kdy byl Masaryk již za hranicemi, rakouská policie začala prověřovat jeho spolupracovníky. Nezapomněli ani na Masarykovu interpelaci ve vídeňském sněmu, když němečtí šovinisté vytloukli v prosinci 1908 okna v české matiční škole v Novém Jičíně. Interpelaci, která pro tamnější německé četníky nevyzněla dosti dobře. Na řadu přišel i můj dědeček. Když ho přišli četníci zatknout, byl již několik měsíců mrtev. Při zatýkání se ptali pouze na jméno Beseda a tak místo dědy zatkli mého otce. Když se tento omyl při výslechu v Novém Jičíně vysvětlil, místo aby otce pustili domů, poslali ho přímo k válečné odvodní komisi, ačkoliv byl otec před tím zproštěn vojenské služby ze zdravotních důvodů. Po krátkém vojenském výcviku byl odeslán na frontu do Haliče v Polsku, kde došlo k velmi těžkým několik dnů trvajícím bojům, kdy nebylo možné ani ošetřit těžce raněné. Teprve po třech dnech, když vojáci sbírali své mrtvé kamarády, zjistili, že můj těžce raněný otec ještě žije. Bylo to na podzim, v době silných plískanic, kdy tam otec ležel v bezvědomí s velkou ztrátou krve. Po převezení do nemocnice, z níž za druhé světové války byl zřízen koncentrační tábor Osvětim, lékaři zjistili, že má nejen těžký průstřel hlavy, ale také silný zápal plic, který byl později příčinou plicní tuberkulózy. Po propuštění z nemocnice byl propuštěn i z armády. Zbytek jeho života byl už jen krátký. Zemřel na podzim roku 1921.

Masarykova obliba pro tento kraj a jeho obyvatele zůstala i v době, kdy už stál v čele Československé republiky jako její prezident. Když projížděl zdejším krajem v roce 1924, mával z okna vlaku shromážděným občanům obce Veřovice, kteří jej přišli pozdravit. V roce 1928 projížděl obcí autem a zastavil se u pomníku padlých, aby uctil jejich památku a pozdravil se s místními občany a dětmi. Na slavnostní schůzi obecního zastupitelstva obce Veřovice, konané dne 6. března 1935 byl jmenován prezident T. G. Masaryk čestným občanem obce Veřovice.

Jan Beseda, Rabasova 1155, PSČ 708 00 Ostrava – Poruba

Souhrn

Autor uvádí několik zajímavých vzpomínek na vzájemné kontakty mezi jeho dědečkem a T.G. Masarykem z doby, kdy Masaryk kandidoval za Valaško na poslance říšského sněmu i později, již jako poslancem.

Zusammenfassung

Der Verfasser anführt einige interessanten Erinnerungen auf wechselseitige Kontakten zwischen seinem Grossvater und T.G. Masaryk von der Zeit, wenn Masaryk auf den Reichstagsabgeordneten für Wallachien kandidiert hat und auch später, schon als Abgeordneter.

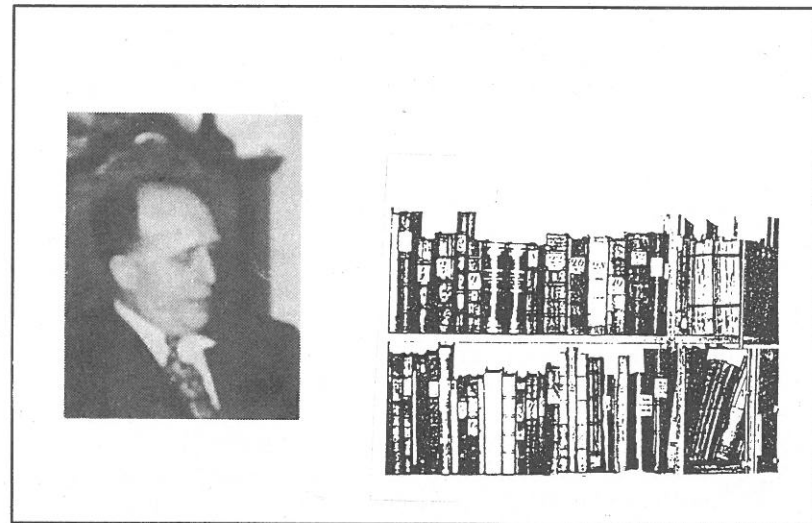
Summary

The author states several interesting remembrances of mutual contacts between his grandfather and T.G. Masaryk during the time when Masaryk had been a candidate to the Imperial Assembly for Wallachia and even later, when he was already its member.

K životnímu jubileu PhDr. Emanuela Janouška

** 16. října 1897 – † 4. srpna 1970*

PhDr. Ing. Jaroslava Honcová, CSc.



PhDr. Emanuel Janoušek patřil k předním historikům dějin zemědělství a lesnictví, byl spoluvůrcem a organizátorem zemědělsko-lesnických archivů, archivním teoretikem a úspěšným pedagogem.

Narodil se dne 16. října 1897 v Kamenném Malíkově. Po maturitě na gymnasiu v Jindřichově Hradci studoval historii na filosofické fakultě University Karlovy, kde navštěvoval semináře profesorů Bidla, Pekaře a Krofity. Tematem jeho disertační práce byla *Konfese Jednoty bratrské*, která později vyšla v *Časopise matice moravské* (1923).

Po ukončení studia se stal v roce 1921 Janoušek archivářem Státního archivu zemědělského pod vedením ředitele Dr. Ad. Krejčíka. Dvě dlouhodobé cesty obohatily záhy jeho obzory. V letech 1922–24 se zúčastnil za ministerstvo zemědělství spisové rozluky s Rakouskem. Pobyt ve Vídni mu umožnil studium v tanních archivech. Při další dvouleté cestě v letech 1926–27, tentokrát do Polska, poznal většinu polských archivů, seznámil se s polskými poměry a napsal řadu článků o polské historii i současnosti.

Hlavním přínosem pro tato léta zrání bylo však poznávání dosud neprozkoumaného archivního materiálu výrobního charakteru v zemědělském archivu a stal se průkopníkem nového pojetí zemědělských dějin – dějin zemědělské výroby.

Společenské proměny po druhé světové válce ovlivnily i československé archivnictví. Po vyvlastnění velkostatků bylo prvořadým úkolem zajistit archivy velkostatků před zkázou a vytvořit novou archivní organizaci. Pod vedením Dr. V. Černého a Dr. E. Janouška vznikla síť 35 zemědělsko-lesnických archivů a byla obsazena odbornými archiváři. Svůj výchovný vliv uplatňoval Janoušek jak na zemědělsko-lesnické archiváře, tak i na celou mladou generaci svými přednáškami o patrimoniální správě na archivní škole při filosofické fakultě UK v Praze. V Brně se habilitoval na Vysoké škole zemědělské v oboru Dějiny lesů.

Po sjednocení státní archivní organizace u ministersva vnitřní (od 1.1.1956) zůstal Dr. Janoušek v Kabinetu dějin zemědělství a lesnictví ČSAZV, kde působil do konce roku 1959.

Již v předválečném období publikoval Dr. Janoušek četné podnětné studie, např. o raabizaci, či monografie ze zemědělství a lesnictví. Těžiště jeho publikační činnosti náleží však do období 1945–1970. Tehdy vycházely jeho základní studie o vývoji zemědělství a lesnictví, roli roboty, produktivitě práce v zemědělství aj. Průkopnické jsou jeho historické monografie vesnic Lounky a Suchdol u Kutné Hory. Podílel se i na kolektivní metodice pro historické monografie vesnice (Agrikultura 1963). Kromě analytických studií se podílel též na velkých syntetických dílech: Naučný slovník zemědělský a Atlas československých dějin. Významným přínosem pro dějiny zemědělství bylo jeho druhé doplněné vydání Kroftových Dějin selského stavu (1949).

Archivně teoretické problematice se věnoval studií v Archivní příručce (1948) a ve svých přednáškách na archivní škole, které dal v roce 1951 na žádost studentů archivního studia rozmnožit jako rukopis. Tato rozsáhlá skripta nebyla dosud vydána tiskem, kolovala však mezi studenty i archiváři a ovlivnila celé generace archivářů a nebyla dosud překonána.

Při příležitosti stého výročí narození PhDr. Emanuela Janouška předkládáme našim čtenářům první část těchto skript a další dvě budou následovat v příštích číslech.

Literatura:

- Honcová, J.: PhDr. Emanuel Janoušek. Věstník ČAZ 1990, č. 8., s. 504–505.
Honcová, J.: První tři historiografové města Říčan. In: Kapitoly z dějin Říčan. Říčany 1997, s. 379–380.
Křivka, J.: Archivní časopis, 1967.
Tlapák, J.: PhDr. Emanuel Janoušek sedmdesátníkem. Vědecká práce Zemědělského muzea, 7/1967, s. 17–19.

PhDr. Ing. Jaroslava Honcová, CSc., Dykova 23, 120 00 Praha 2

O patrimoniální správě

Dr. Emanuel Janoušek, †

Veřejná správa politická, finanční i soudní v I. instanci byla obstarávána před rokem 1874, tj. před zrušením poddanství svéráznými orgány, pro něž se vžilo označení úřady patrimoniální. Kompetence těchto úřadů zahrnovaná, též pod jednotný souhrnný pojem patrimoniální správa, se postupně vyvinula průběhem několika století a ve své konečné formě, kterou nabyla od konce stol. 18. a v 1. polovině stol. 19., stala se základnou tří pozdějších státních orgánů: okresních hejtmanství (pozdějších okresních úřadů), okresních soudů, berních správ a úřadů.

Nově, po roce 1848 utvořené správní orgány I. instance mohly namnoze přejmouti od příslušných patrimoniálních úřadů dosti rozsáhle již vybudovanou a vzájemně pevně již odlišenou speciální agendu, k jejímuž vedení byly ustanoveny. A s agendou tou přejímaly od zrušených patrimoniálních úřadů i část spisů a to zejména ty spisy, které nebyly ještě vyřízeny, čímž navázání na bývalé správní jednotky bylo jaksi prakticky vyjádřeno.

Patrimoniální úřady byly opravdu úřady svéráznými, úřady svého druhu a proto též jejich písemná pozůstalost, jejich archivy tvoří zvláštní svérázný celek, odlišující se mnohými charakteristickými rysy od písemné pozůstalosti ostatních vyšších správních orgánů. Z tohoto důvodu též patrimoniální správa a patrimoniální archiv vyžaduje si pojednání zvláštního a to tím spíše, že tu jde o veliký počet správních jednotek a tím i o písemnou pozůstalost mimořádně rozsáhlou. Ve správních příručkách z posledního období patrimoniálních řádů u nás uvádí se jen v Čechách 868 dominií, což jest tedy 868 správních jednotek I. instance. K tomu musíme připočítati 178 městských magistrátů. Palacký ve svém Popise království českého uvádí spolu s magistráty číslici 924.

Lze si snadno představit, jak ohromný písemný materiál vyplynul z agendy těchto úřadů. I když dnes jej máme zachovaný hodně mezerovitě, zůstává jeho rozsáhlost stále značná a je také velmi vážným archivářským problémem dneška. Nesmíme zapomenout, že jde právě o materiál pro dnešního dějepisce velmi hodnotný. Vždyť v něm jest zachycen často do nejmenších podrobností kus života nejširších vrstev našeho národa.

Chceme-li tedy tento archivářský úkol splniti, musíme se snažiti vniknouti do dějinného vývoje i samotné podstaty všech správních úkonů, které vykonávaly ty správní orgány, které označujeme jako úřady patrimoniální. Touto cestou pak se budeme snažiti zachytiti a sledovati vytváření písemné pozůstalosti, kterou máme archivně zpracovati pro historické její proniknutí a vědecké zpracování.

Okolnost, která činí z patrimoniálního úřadu zvláštní typ úřadu, tkví především v té skutečnosti, že jest v tomto orgánu spojeno více méně těsně vedení záležitostí veřejných s řízením záležitostí soukromých. Zvláštní postavení těchto úřadů osvětluje nám též i osud písemné pozůstalosti jejich, kterou jsme až dosud namnoze nacházeli nikoli ve veřejných, nýbrž soukromých archivech. Byly to archivy velkostatkářské, kde jsme ji museli hledat. Písemná pozůstalost ta tvoří podstatnou část archivů našich velkostatků a to vždy část

značně rozsáhlou a lze říci většinou, až na určité výjimky, dosud zcela zanedbávanou.

Pojmů patrimoniální úřad, patrimoniální správa jsme si totiž zvykli užívat k souhrnnému označení značně rozsáhlého souboru funkcí a pravomocí, které dějinným vývojem nabyly a do roku 1848 si udržely u nás všechny velkostatky. Pro tehdejší velkostatek užívalo se případnějšího termínu panství – dominium. Majitel velkostatku byl nazýván vrchností, a nebyl to tehdy prázdňý titul. Skutečnou vrchností se stal a vrchnostenská správa, jakož i určitý okruh úřední pravomoci získal každý, kdo si před rokem 1848 mohl koupiti nebo jiným způsobem nabyti velkostatek, zapsaný jako dominium v zemských deskách. Tato poměrně široká pravomoc panství vyplývala ze dvou základních zařízení, které dnešní způsob vedení veřejné správy již nezná. Jest to pojem vrchního vlastnictví půdy a pojem poddanství. Tyto dva pojmy změnilly zcela základnu dřívějšího velkostatku a rozšiřovaly jeho funkce. Panstvím rozumělo se nejen vlastní velkostatkářské hospodářství v dnešním slova smyslu, nýbrž i větší nebo menší územní obvod poddanských vesnic nebo městeček, ba i větších měst. Pán domonia byl jednak přímým vlastníkem a uživatelem půdy velkostatkářské, tedy dominiální, byl však i vrchním vlastníkem veškeré poddanské (rustikální) půdy na dominiu. Z titulu vrchního vlastnictví plynuly značné výhody a příjmy. Dalším zdrojem příjmů i moci byla pro něj poddanská závislost téměř všech obyvatel v obvodu panství. A tyto pravomoci dodržovalo a jaksi korunovalo vedení veřejné zprávy. Nebyly to ovšem jen pravomoci, které majitel velkostatku jeho získáním nabyt, nýbrž i značné povinnosti z nich vyplývající. Musel být nejen pánem, nýbrž i ochráncem poddaných.

Správní obvody jednotlivých panství byla výsledkem dlouholetého dějinného vývoje. Nejsou nikterak stanoveny podle předem určeného plánu. Vidíme proto vedle rozsáhlých dominiálních obvodů s velkým počtem obcí i obvody zcela neaptrné s několika málo, ba i s dvěma dokonce i s jednou obcí. Pro dominia menší se ustálilo sice označení statek, ale mezi pravomocí majitele statku třeba o jedné vesnici a pravomocí majitele panství s několika desítkami vesnic, nebylo v jádře rozdílu. Svěřoval-li majitel malého statku vykonávání některých pravomocí úředníkům sousedních dominií větších, nikterak je tím nepozbyl.

Kvalifikace velkostatků jako dominia tkvěla především v jeho zápise v zemských deskách. Pravomoc vrchnostenských funkcí vycházela tedy z velkostatkářského objektu, tj. z půdy, z pozemkové držby a nikoliv z osoby majitelovy. Valná většina majitelů našich velkostatků byla zajisté šlechtického původu. Tento původ nezakládá však vrchnostenský titul a vrchnostenskou pravomoc. Proto též majitelem panství a tudíž i vrchností mohl býti před rokem 1848 i svobodný měšťan, korporace, neb právnická osoba, jako např. kláštery, města, nadace atd. Jest proto nejmístičnějším a nejšířším termínem pro celý soubor pravomocí našeho starého velkostatku označení pozemková vrchnost. Tohoto termínu užívá zejména B. Rieger ve svém výborném pojednávání o patrimoniální správě¹. Stejně dobře můžeme tedy termín patrimoniální nahraditi termínem vrchnostenský a mluvit tak o správě vrchnostenské. Rieger definuje sice funkce starého velkostatku jako pozemkovou vrchnost, ale v textu

¹ Rieger, B.: Drobné spisy, sv. 1., s. 468–484.

svého pojednání užívá stejně termínu vrchnostenská a také i patrimoniální správa v užším i širším slova smyslu.

Patrimonium, pozemková vrchnost, jsou tedy pojmy pro dnešní správu již jen historickými. Jejich základy, totiž poddanství, vrchní vlastnictví a správní funkce vykonávané jednotlivými osobami a nikoliv státem, odstranil rok 1848. Tento rok zrušil poddanství, vrchní vlastnictví půdy, zbavil velkostatek jeho veřejné pravomoci a zúžil jeho kompetence na čistě hospodářskou funkci vlastního hospodaření.

Počátky správy patrimoniální souvisí tedy těsně se vznikem poddanství, s vývojem pojmu vrchního vlastnictví půdy a s vybudováním veřejné správy zejména v instancích nejnižších. Všechno to jsou velké otázky historické, které již dlouho zaměstnávají naši historiografii.

Řešení jejich nebylo přirozeně jednotné. V době předválečné historikové starší generace ustálili se však na dosti jednotné představě složitého dějinného procesu, nazývaného vznik poddanství. Konečnou formulaci těchto názorů najdeme v prvních kapitolách díla *Kroftova*². Novější bádání a zejména sociologizující studie J. Slavíka a právně historické rozbory V. Vaněčka došly však k názorům zcela novým a v mnohém směru protichůdným. Nový obraz, který takto získáváme, jest podán v souhrnném přehledu v doplňkové kapitole v druhém vydání *Kroftova* díla³.

Nové tyto poznatky a především jejich základna vyvozující vznik celostátního správního organismu ze správních funkcí feudálního velkostatku a to zejména velkostatku knížecího a dále i velmožského a teprve později církevního, dává nám dobré východisko k představě o vzniku patrimonia a jeho pravomoci nad obyvatelstvem určitého velkostatkářského obvodu. Vyplývá odtud, že patrimoniální správa, její vývoj, rozsah a dosah jsou závislé v prvé řadě na pravomocích, kterými byl nadán velkostatek a na proměnách, které velkostatek v dějinném vývoji prodělával. Na rozdíl od starších představ, podle nichž byla velkostatkům formou exempcí a immunity správa poddaných postupně svěřována, můžeme dnes říci, že se velká část této pravomoci, kterou vidíme ke konci patrimonia v nemalém rozsahu v propracované formě, postupem doby teprve vyvinula z vlastních správních funkcí feudálního velkostatku.

Velkostatkářské hospodářství procházelo řadou změn. V období kdy šlechtický majitel velkostatkářského obvodu obhospodařoval ve vlastní režii jen malou část půdy, lze sotva předpokládati intenzivnější správu v nejnižších instancích. Vyřizovaly se spíše jednotlivé konkrétní případy a bylo ještě málo iniciativních zákroků. Správa důchodů a výhod vyplývajících vrchnostem z poddanské závislosti obyvatelstva a z vrchního vlastnictví půdy, zahrnovala v sobě i podstatnou část tehdejší správy veřejné. Ale ani tato správa důchodů nemusela býti ještě příliš rozsáhlá a intenzivní, šlo-li namnoze jen o vybírání peněžitých a naturálních dávek z obcí, někdy značně rozptýlených a netvořících ještě pevně ohraničené teritorium. Paralelně s tímto vývojem uvnitř velkostatkářského obvodu šel i vývoj správy zeměpanské postupně přecházející k funkcím celozemským.

Koncem 15. a zejména ve stol. 16. vstupuje velkostatek do nového údobí. Všeobecné hospodářské poměry a nový a nákladnější způsob života nutí majitele

² Krofta, K.: Přehled dějin selského stavu v Čechách a na Moravě, Praha 1919.

³ Krofta, K.: Dějiny selského stavu, II. vydání, Praha, 1949. J. Laichter.

velkostatku, aby hledal nové zdroje příjmů. Proto rozšiřuje vlastní hospodářství, staví nové dvory, zakládá rozsáhlé rybníky, doplňuje své důchody vydatně z nových pivovarů aj. Tehdy se tvoří základy k velkým velkostatkářským celkům – latifundiím. Nové hospodářské metody vyžadují, aby oblast dominia byla pokud možno ucelena. Vykupují se proto všechny cizí enklávy a vytváří se tak uzavřený a určitěji ohraničený celek. Tato určitost teritoriální jest zajisté důležitým prvkem pro výkon veřejné správy v okruhu dominia. Paralelně s tímto vývojem větší komplikovanost politického a hospodářského života státu přináší nové správní úkoly a tím i rozšíření a rozrůznění správních orgánů zemských i státních. V provádění této správy podílí se velmi podstatně s panovníkem šlechtická obec stavovská. Správa ta musí sice již zasahovat v nejednom směru do okruhu dominia, nikterak však ještě jej nerozrušuje, ba naopak její stavovský ráz spíše jeho uzavřenost utužuje. Správa veřejná směřuje se zcela se správou záležitostí poddanských a s vedením vlastního hospodářství. Nový způsob hospodaření vyžaduje rozšíření a s intenzivnější správou panství. Buduje se již pevnější správní systém a hierarchická stupnice velkostatkářského úřednictva s vyvinutějším vymezením jeho kompetencí. Nemáme tu ovšem ještě co činiti s pevně organizovanými úřady v pravém slova smyslu, na společné základně vybudovanými, které by se musely důsledně a v každém ohledu řídit jednotlivými pravidly a pevnými směrnici. Byly to spíše pomocné orgány, užité z individuální vůle majitele panství k správě jeho majetku. Jest ovšem nesporné, že vývoj diktovaný stále komplikovanějšími poměry hospodářskými i sociálně politickými šel ve směru uniformity. Na větších panstvích se postupem času vyvinula v řízení všech záležitostí patrimonium určitá, všeobecná pravidla a jednotná tradice. Všecko zůstávalo však stále omezeno na uzavřený svět jednoho patrimonium, nebo, šlo-li o majitele více panství, jednoho svazku jednotlivých patrimonium celků. Patrimonium úřady v tomto období, byť i jejich kompetenci kromě vlastní správy hospodářské bylo vykonávání všech funkcí veřejné správy téměř v neomezených hranicích, zachovávají si stále soukromý ráz. V nich poslední instancí byl ve většině případů majitel panství, který normoval chod hospodářství a tempo vnitřního života dominia.

Tyto znaky má patrimonium v podstatě ještě i ve století 17. a také i v první polovině stol. 18., kterou však v nejednom směru můžeme označiti za období přechodné. Zásadní změna nastává však v II. pol. stol. 18. v době tereziánské a josefské. Patrimonium kancelář v době tereziánské a na sklonku patrimonium života představuje již zcela nový svět. Vane tu nový duch, jež přinesla základní změna státní ideologie. Nové myšlenky o podstatě a úloze státu, zabarvené přirozeno-právní filosofií a vybudované v době tereziánské v pevný státovědecký systém zpevněný ještě josefským osvícenstvím, zasáhly kromě jiných stavovských privilegií i výhradní právo vrchnosti rozhodovati v uzavřeném světě patrimonium. Tyto všechny změny přinášejí do patrimonium úřadování zcela nové metody. Stále nové a rostoucí požadavky státních orgánů nutily patrimonium úřady, aby věnovaly právě úkolům veřejné správy daleko větší pozornost a péči, než předtím. Tento vývoj dochází pak velmi brzo do těch důsledků, že tato agenda vyžaduje stále více práce, zaměstnává více sil a převyšuje nakonec i agendy ostatní. Z archivního hlediska jest důležitý i moment, že zvýšená kontrola funkcí, dříve obvyklých, stejně jako nové úkoly, patrimonium úřadům svěřené, mají za následek potlačení ústního jednání a diktující si svou povahou především vyřizování písemné, zvětšují

tak neobyčejnou měrou počet různých písařských úkolů a vůbec všech písařských prací v patrimonium kanceláři, což má pochopitelně i důsledek v rostoucím rozsahu archivu.

Tento vývoj vytvořil z patrimonium úřadů vlastně již téměř orgány státní správy, takže konečná likvidace jejich a důsledné postátnění provedlo se poměrně hladce. Zrušením poddanství a vrchního vlastnictví půdy bylo vzato velkostatku jeho výjimečné postavení. Skončilo jeho období patrimonium (feudální). Velkostatek přestal býti panstvím a stal se v pravém slova smyslu velkostatkem. Kompetence jeho správních orgánů se zúžila na řízení zemědělské velkovýroby.

Ve shora načrtnutém základním rámci vyvíjely se tedy jednotlivé správní úkony patrimonium velkostatku a vytvářely speciální druh úředních písemností, jejichž vnitřní obsah a vnější forma odpovídá jednotlivým, shora načrtnutým vývojovým etapám života feudálního velkostatku.



V první fázi patrimonium správy kromě několika lokačních listin, dále listin o udělování odúmrť, které přesně vzato ani nejsou vlastním produktem patrimonium správy, nejdůležitějšími písemnými produkty byly především záznamy o povinnostech poddaných vůči jejich pánům, které si sestavovali majitelé velkostatků a velkostatkářských obvodů, nebo zápisy jiných orgánů, anebo jich samotných o plnění těchto povinností v jednotlivých letech, termínech a obdobích. Záznamy tohoto druhu, které jsou v jádře vlastně záznamy účetními, zahrnujeme dnes větším dílem pod pojem *urbář*, *urbární rejstřík* apod. V písemnostech prvotního, většinou úročního patrimonium středověkého kromě záznamů a evidence urbárních příjmů vedla se ještě v různých účtech i evidence výsledků vlastního, ne příliš rozsáhlého hospodaření. O těchto pojednáme v souvislosti s účty a účetní technikou pokročilejší již velkostatkářského hospodaření 16. století. Chceme-li dále vyjádřiti obsah termínu „urbář“ termínem, kterého se ostatně důsledněji užívá až v době daleko pokročilejší, musíme se uchýliti k definici, platící již pro pokročilejší hospodářskou techniku.

V četných historických pojednáních o urbářích čteme např. tuto definici o jedné variantě těchto dokumentů. Urbáře jsou písemná prohlášení, určená k tomu, aby zachytila, dosvědčila a zapsala i v paměti zachovala určité pomůcky právní a hospodářské povahy daného vrchnostenského hospodářství. Mají právní průkaznost, vztahující se především na poměr poddaného k patrimonium pánu. (*Šusta*, *Zur Geschichte und Kritik der Urbarialaufzeichnungen, Sitzungsberichte der polit. hist. Klasse der Kaiser. Akademie in Wien B.138/1898*). Za druhou variantu se pokládá takový urbář, který slouží především k všeobecnému soupisu a zjištění rozsahu majetku a jeho výnosu. V prvním případě je důraz na právní průkaznost, v druhém případě na výnosu, popř. předpisu výnosu.

Tento dvojnásobný význam urbáře dal podnět k řadě výkladů a řešení. Starší, ale stále svěží a velmi bystré pojednání o urbářích najdeme především v citovaném článku *Šustově* o urbářích. Značně obsáhle probírá urbáře *Fr. Vacek*, „Urbáře a pozemkové knihy“, ČDV XIII, 1923, s. 8–31. Velmi dobré a namnoze originální postřehy najdeme ve studiích *Slabových*, „Ke kritice českých urbářů“, ČDV 1921, 23. a „Doplňky ke kritice českých urbářů“, ve *Věstníku král. učené společnosti*, 1929,

s. 1–69, částečně též „O neznámé agrární reformě a sespolečnění půdy ve staročeském státě“, „Sborník věd právních a státních“, XXIV, 1924, s. 20–79.

Dnes celkem se nám nejeví spornou otázka, zda urbářem můžeme nazývat onen soupis majetkové podstaty a přehled příjmů z nich plynoucí, který má účel jaksi zakládací a průkazný, nebo zda urbář jest jen ona druhá varianta, soupis a přehled příjmů jako hospodářsko účetní předloha. Šusta ve své studii nečiní v podstatě ještě rozdíl mezi těmito dvěma variantami. Zato Vacek se dlouho zabývá výkladem rozdílů obou těchto variant a je toho názoru, že první z nich urbářem vlastně není. Jest třeba též podotknouti, že slovo urbář je daleko pozdějším výrazem pro tento typ patrimoniálních písemností. Obecnějším stalo se až v 16. stol. a v době pobělohorské, kdy termín urbarium, registra urbární byl zcela běžným v kanceláři dominia. Jest to podle Vackova výkladu slovo původu německého. Ve středohornoněmčině znamenalo slovo „urbur“ výtěžek nebo důchod, také úroční statek.

Ve starším období patrimonium jest urbář dokumentem důležitosti základní, jest to jakási fotografie poměrů dominia. V mladším období patrimonium bylo již více možností sjednati si přehled o majetku a jeho výnosu. Byly to především katastry, které zatlačily důležitost urbářů. Ne však zcela (Marie Terezie, urbáře, 1773/4 urbární hlášení). A tak tedy tento dokument, který se v této době už hodně vyvinul, ustupuje svému pramenu, klesá do své kolébky.

Původ urbářů jest totiž hledati v daňových katastrech římských, speciálně pak v těchto dělicích katastrálních elaborátech, které byly zhotoveny pro rozsáhlé obvody nemovitého majetku pozemkového, vymykajícího se z pravomoci obvodů městských, municipálních. Když přestala moc centrální správy a osobní moc majitelů se vyvinula v těchto obvodech v pravomoc vrchnostenskou, sloužily katastrální popisy jako přehled poměrů na dominiu a nastoupily úlohu urbářů.

Státní fiskální zájem ustoupil, privátní a teritoriální zájem se uplatnil a dodal jim určitou pozměněnou tvářnost.

Se zvláštním označením těchto písemností setkali jsme se u nás na statcích maltských rytířů. Zde byly soupisy sestavovány velmi často, jelikož bylo třeba při odchodu velmistra nebo mistra a nástupu nového zjistit i stav panství nebo statku. Takový soupis se nazývá „cabreum“. Je to slovo, užívané pro označení urbářů v jižní Itálii, kde se byzantským vlivem dosti dlouho zachovala urbaria jako pozůstatky katastrálních soupisů římských. Slovo cabreum jest vlastně zkratkou za *capi-brevium*, které znamená vlastně soupis. Označení cabreum pro urbáře se všeobecně neujalo a zůstalo omezeno jen na okruh majetkové držby maltských rytířů. Určitá varianta slova urbář se za středověku užívala zejména v hornictví. Chtěl se jím označiti podíl, příslušející zeměpánovi z vytěžené rudy (urbura). Nejstarší zachované urbáře nebo jejich zlomky se vlastně urbáři ještě nenazývají. Jsou označovány spíše jako registra a rejstříky, např. registra censum, registra platů úročních. Jindy zase *libri censuales*, nebo registra správní. První varianta urbárních soupisů se z pravidla nazývá *libri traditionum*, registra ložní, registra hlavní.

Hledíme-li na tyto tradiční knihy jako na dokument hospodářské historie, nezdá se nám, že by byl podstatný rozdíl mezi takto upraveným majetkovým soupisem a mezi snad stručnějším soupisem, který měl sloužiti správci majetku jako předpis toho, co má panství a vůbec celé jmění vlastně ročně vynášeti. V tomto dokumentu měl tedy ať již vlastník celého jmění nebo jeho správce jakési vodítko k tomu, jaké hospodářské výsledky má dosáhnouti. Byl to v jádře účet – předpis. Při kapitole

o účtech dovíme se také, jak bylo důležité právě při určité metodě účetní, zvané později metodou kameralistickou, míti tento předpis.

Tento druhý typ, totiž urbář – účet nebo účetní předpis, můžeme pokládati za mladší. Mohl to býti také jakýsi výtah z obšírnějšího dokumentu původního, pořízený k účelům praktickým. Diváme-li se na urbář s hlediska středověké diplomatiky, musíme si dáti otázku, je-li urbář listinou v pravém slova smyslu. Tuto otázku si dává Šusta. Pojem urbáře nevystihuje zcela definici listiny, v níž jest více dynamiky. Listina nám totiž vždy ohlašuje určitou změnu stavu. V tom je smysl jejího vydání. Urbář zachycuje daný stav v jeho staticce. Je to svého druhu statistika. Urbář nám předpokládá darovací listinu. Máme-li před sebou takový soupis jmění a příjmu třeba určitého kláštera, máme v něm ovšem také důkaz, že toto jmění a tyto příjmy klášter vlastnil.

Musíme se však stále tázati, kdy je nabyt, zda postupně nebo najednou atd. Diváme-li se na urbář v tomto smyslu, můžeme tedy pokládati urbář za svého druhu přílohu určité předpokládané listiny. Listina i urbář se jaksi doplňují. Máme konečně i ne jeden doklad zajímavé kombinace urbáře s listinou, která v textu uvádí aspoň sumárně hlavní data z urbáře. Na druhé straně najdeme někdy v urbářích i opisy donačních privilegií. Je tu ovšem rozdíl: v urbářích jsou opisy listin, vydaných samostatně, kdežto listina s urbárními záznamy nebo s inserovaným urbářem jest v originále.

U nás máme dosti příkladů urbářů z 13. a 14. století. Čechy zde tvoří výjimku ve východní Evropě. Urbáře, po případě jejich zlomky se zachovaly hlavně z klášterních panství. Jsou však urbáře z těchto dob i z městských statků (*Emler*, *Decemregistra censuum*, Praha 1881, *Truhlář*, *Registra bonorum domini Ulrici von Rosenberg* z r. 1379, [1880], Urbář *Lichtenstejnských panství Mikulova a Drnholce*, Břeclavi, Valtic atd. z r. 1414, vyd. *Bretholz* 1930, Urbář *žďárského panství* z r. 1407, vyd. 1923 ve *Sborníku Mor. urbáře*, *Krejčík A.L.*, Urbář z r. 1378 a účty kláštera *třeboňského* z let 1367–1407, Praha 1949.) Byly to většinou urbáře latinské. Od 16. stol. začínají se sestavovati urbáře české.

(Urbáře v zemských deskách z 15. a 16. století, *Registra hlavní zboží hlubockého* z r. 1493, AČ XVII, 1899, *Registra poddaných na panství pardubickém a kuněticko-horském*, 1494).

V hospodářských příručkách ze století 16. najdeme i návod pro sestavování urbářů, radí se v nich, aby se tak dalo za součinnosti poddaných. *Brtvín* např. píše: „Hejtman, regent, volají na zámek po řadě vesnice. Jméno vesnice se napíše „velikým perem“. Pak se dotazují rychtáře aneb konšela aneb jiného starého člověka, kterýž by týž platů povědom byl, co kdo z kterého gruntu platí.

A psáti každého gruntu po pořádku, jakž sedí, co k němu rolí aneb louk aneb lesů jakého buď co jiného drží a co z toho jakého platu platí takto: nejprve platy o sv. Jiří, dále i robota zemní neb luční, v pořádku se píše, i platy o sv. Havlu a potom co od Havla do sv. Jiří. Na konci vesnice se sečtou v sumu lány, úroky, roboty atd.

Prvotní forma urbářů představuje nám velmi názorně obraz úročního velkostatku. Vývojem velkostatku vyvíjí se i forma urbáře. Urbáře 16. a 17. stol. jsou již velmi důkladnými popisy namnoze celého panství, všech jeho důchodů, zachycují stav, výnos i ocenění vlastního velkostatkářského hospodaření, přinášejí značně úplné soupisy poplatného obyvatelstva. Jelikož hospodářství velkostatkářské

bylo ve stálém pohybu, měnila se často jeho výnosová základna a musel se předělávat i urbář. Na větších panstvích nacházíme v 17. a 18. stol. různá přepracování jejich a varianty.

Pokud známe všeobecný vývoj velkostatkářského hospodaření u nás, dá se předpokládat, že v 16. stol. sestavovány byly urbáře na velkém počtu panství. V bouřlivých dobách války třicetileté se jich patrně většina zničila. Když se počátkem druhé polovice stol. 17. počaly u nás poměry konsolidovati, vidíme z mnohých příkladů, že se začaly opět urbáře zakládati a to formou ne příliš odlišnou od formy století 17. a v první polovici století 18. jsou již značně důkladnější. V této době však již jiné soupisy a popisy (např. katastry) zatlačovaly jejich význam. Přesto však zůstaly základní pomůckou zejména pro správu určité části důchodů z panství. Na jejich podkladě zpracovány ostatně nakonec i vyvazovací elaboráty po roce 1848.

Kromě evidence příjmů plynoucích majiteli dominia z titulu poddanství a vrchního vlastnictví půdy, k níž sloužil jako předpis především urbář, můžeme v patrimoniální kanceláři předhusitské předpokládati i účtování důchodů z vlastního nevelkého hospodaření.

Bylo to zajisté účtování zcela jednoduché, které si nevyžádalo ani mnoho práce ani mnoho rozsáhlých knih, přesto však vidíme i tu určitou účetní techniku a dosti velký pokrok. (Příklad takového účtování přináší nám jen velmi malé zbytky středověkých účtů hospodářských, např. purkrabské účty panství novohradského z let 1390–1391, vyd. J. Šustou, Praha 1909, nebo citované již shora účty kláštera třeboňského, vyd. A. Krejčíkem.)

Ani další odvětví správní, vykonávání soudnictví ve velkostatkářském obvodu nepřinášelo tehdy s sebou mnoho písemnosti. Tato pravomoc, jejíž obsah se ustálil právě v době Karla IV. a z níž bylo vyloučeno soudnictví hrdební, vykonávané především v ústním řízení na řádných, většinou výročních soudech vesnických. V jednání na těchto soudech můžeme se již setkat s nejedním zárodkem správního řízení, které se po delším vývoji rozrostlo do několika zvláštních oborů s postupně zpevňovanou a vymezovanou kompetencí. Jest to zejména soudnictví sporné a nesporné, správa politická, policejní a berní. Rozsah a obsah tehdejších správních úkonů vymezovaly pochopitelně především potřeby a vrchnostenský dosah úrovního velkostatku.

Vývoj velkostatku pohusitského přinesl do těchto správních úkonů z počátku zcela jednoduchých, nové prvky a s nimi i nové formy. Tehdy vidíme, že se správy účastní i sami poddaní, takže můžeme v jistém slova smyslu mluvit i o samosprávě. Na výročních soudech (shromážděních) vesnic a poddanských měst a městeček, které jsou vlastním orgánem rozvětvující se správy v oblasti velkostatkářského okruhu a které řídí rychtář jako představitel vrchnostenské moci, zasedají vesničtí i městští zástupci. Tato účast poddaných na správě a její míra byla určována samotným zájmem majitelů dominia, jejichž hospodářské podnikání vyžaduje zachování určitého řádu v oblasti dominia.

Jednou z důležitých záležitostí, které se vyřizovaly na těchto shromážděních, bylo řízení ve věcech majetkových. Jeho výsledky, pokud byly zachycovány písemně, což se stávalo pravidlem až ve století dalším, nacházíme v různé formě sepsány ve zvláštních registrech, pro něž se později ustálil jednotný název, registra gruntovní, knihy gruntovní. Knihy ty jsou tedy v nejširším období patrimonie vedle urbáře

charakteristickým produktem patrimoniální správy. V době předhusitské nemáme spolehlivých zpráv o existenci knih gruntovních. Okolnost ta se různě vysvětluje. Někdy se existence gruntovní knihy uvádí v souvislost s udělováním práva odumrtí, což se ztotožňuje s nabyváním tzv. úplného spodního vlastnictví půdy poddanými. Jasnou odpověď na tyto problémy dnes dáti nedovedeme. Víme jen, že počátkem 16. stol. množí se na jednotlivých panstvích udělování odumrtí celým vesnicím. Nestalo se to ovšem zdarma. Poddaní se zavázali, že budou za to odváděti určité roční platy. Kromě toho též množí se i doklady o novém zakupování gruntů, ale i zde nevíme, jaké to bylo zakupování. Zakupují se snad tehdy poddaní, kteří seděli dříve na statcích nezakoupených, nebo je to další zákup, přinášející tehdejší právním stavem a existenci vrchního vlastnictví sice omezené, ale v jádře plné právo k statku, tj. právo prodati jej, odkázati, darovati atd.?

Jedno je jisté, že na počátku stol. 16. počínají se objevovati první exempláře těchto knih a v polovině tohoto století často zmíněný *Brtvín* pokládá tuto knihu za nutný a důležitý produkt patrimoniálního úřadování. V předhusitském patrimoniu gruntovní kniha, jak se zdá, zavedena nebyla. K evidenci změn majetkových na jednotlivých statcích ve vesnici stačilo snad jen ústní podání a paměti účastníků. Při nových prodejkách a koupích musíme též předpokládati existenci smluv kupních a prodejních, ale máme jen málo dokladů takových písemných památek a vůbec žádná registra, která by je vedla na panských kancelářích v evidenci.

Přece však bez určitých záznamů povahy dokumentární nejsme. Najdeme je v několika nejstarších urbářích, zejména pak v urbáři kláštera ostrovského (u *Emlera*). Jsou to vlastně již svou povahou zápisy gruntovní, především však v gruntech a jmění sirotčím. Správa sirotčího jmění vůbec vyžadovala větší podrobnosti a vynutila si tedy daleko dříve potřebu písemných záznamů, než obyčejné záležitosti gruntovní. Grunty sirotčí v 16. stol., kdy se objevují již první gruntovní knihy – byly vedeny zvláště ve zvláštních sirotčích registrech.

Ta okolnost, že první záznamy povahy gruntovní nacházíme v urbářích, vedla některé badatele k tomu, hledati původ gruntovních knih v urbářích (*Salaba* a část *Vacek*). Jest jisté, že praktická potřeba vedla vrchnostenské úředníky, aby si do urbářů ke jménům jednotlivých poddaných zaznamenali změny majitelů. Nejlepší pojednání o gruntovních knihách najdeme v článku *Miloslava Volfa* „Vývoj gruntovní knihy ve světle zákonů a hospodářských instrukcí“, *Zprávy ZA*, VIII, 1939. Ale podstata gruntovní knihy nespočívá jen ve vedení evidence majitelů, nýbrž jednak v potřebě zaznamenati splácení gruntovních peněz a jednak i v té právní jistotě, kterou záznam přináší. A proto vlastním vzorem knihy gruntovní jak na počátku, tak v jejím dalším vývoji, může býti jen kniha městská.

Podrobněji se budeme tedy gruntovní knihou zabývat až v období dalším. V předhusitské době ovládá patrimoniální písemnosti především tedy jen urbář, jemuž jsme již shora věnovali hodně pozornosti. Doba husitská, byť by pro vývoj poměrů poddaných měla důležitost nemalou, nepřinesla pochopitelně žádnou zásadní změnu do světa patrimoniálního. Její následky však mění velmi podstatně poddanské poměry v našich zemích. Onen proces utužování poddanství, který jsme krátce sledovali v době předhusitské a tendence vybudovati vrchnostenskou pravomoc v pevný systém počaly se uskutečňovati koncem 15. stol. a nejvíce pak v 16. stol. Vývoj šel zde dvěma směry. V oblasti politicko-právní došlo k několika

důležitým aktům a událostem. V oblasti hospodářské pak vývoj těmito aktům dodal důraznosti a konkrétního významu.

Následky válečné přinášely s sebou přirozeně nové úkoly rekonstrukční, k nimž bylo málo lidí. Nám, kteří jsme svědky likvidace největší války světa, je tento zjev běžný a srozumitelný. A srozumitelné a přirozené se nám tedy může jevit, že se v patrimoniálním světě musily projevit snahy, aby ten reservoir obyvatelstva, který na panství zůstal, se neztenčoval. Nebyla to snaha sice nová, ale nejsou dříve podtržena hospodářskou nutností, nebyla prováděna ani důsledně, ani přísně. A kromě toho i teoreticky bylo proti ní mnoho namítáno. Již r. 1437 vynesl zemský soud nálezh o povinnosti vracet lidem z dědin a měst. Jednalo se tehdy nejspíše o co nejrychlejší osazení *opuštěných hospodářství*. Ale od polovice století jedná se již o těchto věcech na sněmích. Usnesení r. 1454 a 1479 regulují otázku přijímání čeledi a jiných volných lidí. R. 1485 král Vladislav výslovně přikazuje městům vydávat sběhlé poddané jejich vrchnostem a r. 1487 již se hrozí i proti přechovávačům takových poddaných pokutami. Všechna tato ustanovení nebylo snadno provést právě při nedostatku lidí a města sama měla zájem na tom, aby lidé z nich neodcházel. Jakýsi pořádek do této věci vnesl pak výrok Vladislava r. 1497, platící jako zemský zákon v Čechách, který stanoví povinnost vracet poddané lidem vrchnostem od určitého data. Byl to rok 1466. Ale ani ještě to nebyl konec. Města byla samozřejmě nespokojena a dosáhla, že toto datum bylo pro určitou kategorii lidí posunuto do r. 1479. R. 1497 uvádí se obyčejně jako důležité datum na cestě k utužení poddanství a vázanosti poddaného lidu k půdě, k dominiu. Význam jeho vyrostl především proto, že byl pojat do zřízení zemského, tedy ústavy království českého. Ale v právních aktech netkvěla zcela podstata vývoje. Toto utužení přineslo na druhé straně i sociální rozrůznění stejně jako další hospodářský vývoj. Na Moravě nebylo tohoto zákona a vývoj šel stejnými cestami. To ideologické jaksí pozadí celého procesu můžeme dobře sledovat z úvah *Viktorina Kornala ze Všehrd*. Např. třeba hned kolísání jeho nálezhů na možnost poddaného stěžovat si proti pánovi u zemského soudu.

Ustanovením z r. 1497 se nařízení o zákazu stěhování poddaných nekončí, najdeme podobná ustanovení i v sněmovních usneseních 16. stol. (např. r. 1547, 1549, 1567, 1575). Ale nikdy to nešlo hladce, poněvadž města uplatňovala své zájmy, zejména města pražská a Kutná Hora. Ovšem při tehdejších poměrech vyhrála to pozemková šlechta. V těchto sněmovních ustanoveních si můžeme všimnouti, že se jedná hlavně o čeledi a lidi volné. Pro hospodáře usedlé již to, jak se zdá, tehdy nebylo aktuální.

Pozorujeme-li tato ustanovení s hlediska patrimoniální správy, vidíme, že tím vzniká vrchnostenskému úřadu nová agenda. Jedno z citovaných sněmovních usnesení nám dává dobrou představu o jejím rázu. V r. 1547 čteme, že kdož z lidí robotnických, sedlských chtěl by se dáti najmouti na cizím panství za čeledína, úkolníka nebo nádeníka, má k tomu míti povolení od svého pána, daná listem pod pečeti, jež odevzdá zaměstnavateli, u něhož se najme; a když u něho doslouží a chtěl by se obrátiti jinam, má od něho dostati list fedrovní a o svém zachování, jež spolu s listem svolovacím od svého pána odevzdá novému zaměstnavateli na čas nové služby. Bez takového listu nikdo nemá přijímati cizího poddaného (Kal. AČ XXII., s 135, č. 63) do služby, sice propadne pokutě 5 kop grošů. Je zde však i charakteristická výjimka letních prací na polích, lukách, vinicích, chmelnicích,

totiž od sv. Matouše do sv. Michala Archanděla, od sv. Matěje do sv. Jiří, od sv. Jana Křtitele do sv. Vavřince mohou poddaní volně pracovati na cizím panství bez kteréhokoliv povolení.

Znamenalo to tedy novou agendu patrimoniálním úřadování. A nebyla to agenda malá. Trvalo ovšem určitou dobu než se všechna tato ustanovení začala důsledně prováděti a objevují se v písemné agendě všech patrimonií, ale koncem 16. stol. a počátkem 17. musíme předpokládati, že kancelář patrimonií byla nemálo zatížena vydáváním různých zhostných listů, listů fedrovních a svolovacích atd.

Omezení stěhování. Omezení osobní svobody poddaného v dením životě venkova projevilo se v několika směrech; tak např. omezení týkalo se nejen hospodáře, nýbrž i jeho dětí. Nyní byla potřeba svolení ke studiu dětí, stejně i k posláni jich do měst, aby se vyučily řemeslu. Podobně bylo třeba svolení k tomu, měla-li se poddaná dívka vdáti na cizí panství. Z těchto omezení vyplynula další, mající již širší obsah a rozsah. Vrchnost počíná zasahovati hlouběji do života na vsích, reguluje pohyb obyvatelstva, chce míti přehled o uzavírání sňatků a nakonec vidíme pronikati i snahu nedovolovati uzavírání sňatku bez povolení. Ze stále více stoupající potřeby pracovních sil vyplynula nakonec pravomoc vrchnosti na práci všech poddaných v oblasti dominia, a to nejen usedlých hospodářů a volných lidí, nýbrž i dětí poddaných. Vyvinula se nakonec praxe, že děti poddaných byly povinny pracovati určitou dobu v panských podnicích.

To vše vyžadovalo evidence, kontroly. Zvláště charakteristická pro přechod patri-moniální ochrany v patrimoniální vázanost jest třeba agenda sirotčí. Z potřeby ochrany sirotků a jejich jmění byla založena registra sirotčí. Péče o sirotky tedy vyžadovala znáti jejich počet a míti je v evidenci. Evidence se změnila postupem doby v povinnost hlásiti se každoročně na kanceláři. Sirotky z každé vesnice měl předvésti rychtář a vrchnost jim určila služby. Byl to tzv. stavuňk sirotků, při němž doplňovány a opravovány seznamy sirotků. Netrvalo dlouho a povinnost hlášení rozšířila se i na všechno obyvatelstvo vesnické. Jest zajímavé, že seznamy při těchto hlášeních sestavené, nazývají se dlouho stavuňkem sirotků, ačkoliv v nich máme již sepsáno všechno obyvatelstvo ve vesnici.

Regulace pohybu obyvatelstva, kontrola a využití pracovních sil, stále intensivější zasahování do vnitřního života vesnice přináší s sebou těsnější styk jednotlivých poddaných s vrchnostenskou kanceláři. Dosud, jak jsme viděli, formován život na vsi většinou na těch soudních rocích, svolávaných u rychtáře, kde se jednak vyřizovaly záležitosti gruntovní, sirotčí, místní spory, nevýznamné obecní hospodářství, základní policejní ustanovení atd. Viděli jsme také, že se jednotlivým vesnicím ponechávalo dosti volnosti řídit si tyto věci samostatně. Máme i příklady různých ustanovení tzv. vesnických nebo selských řádů, které si dávala sama vesnice.

Nyní tedy život na vesnici stává se složitějším a vrchnost jej začíná regulovati sama ze své vůle.

Řada záležitostí se ovšem vyřizuje jaksí ve spolupráci s vesnicí, jako např. vedení věcí gruntovních a s nimi souvisejících věcí sirotčího jmění. Ale i rozsah těchto záležitostí se zvětšuje a vyžaduje odbornější vedení a tím i větší zásah vrchnostenského úředníka.

Nejlépe se to jeví na agendě gruntovní. V 16. stol., jak jsme již naznačili, počínají se zakládati gruntovní knihy. Vystižné pojednání o jejich vývoji podal *Volf*.

Jisté je, že to byla pokračující komplikovanost hospodářského života, která vedla k tomu, aby věci majetkové i na vesnicích se zachycovaly písemně, ale hromadně téměř zakládání gruntovních knih, které můžeme konstatovat v 2. polovině 16. stol., má svůj původ i v jiných okolnostech, které musíme hledat v oblasti zlepšování majetkových práv sedláka ke statku a půdě.

Salaba v jedné ze svých sice nesoustavných, ale bystrých studií, spojuje tato zlepšení majetkových práv se zvýšením robotních povinností poddaných. O této otázce bude třeba ještě hodně uvažovat.

Nás zajímá především vývoj knihy samotné a technika zápisů do ní vkládaných. *Volf* ve svém pojednání ukazuje na jednotlivé fáze tohoto vývoje. Jedná se zde ve směru větší přehlednosti zápisů. V nejstarších knihách, zejména z 1. pol. stol. 16. jsou to pouze gruntovní záznamy, řaděné za sebou chronologicky bez ohledu na vesnici a statek v ní. Další etapa je sestavení zápisů podle vesnic. A tato evidence zlepšuje se dále tím, že v jednotlivých vesnicích uvádějí se v určitém pořádku jednotlivé grunty, jimž se věnuje vždy tolik místa, aby se příští léta mohly tam činit záznamy další. Záznamy v gruntovních knihách jsou vcelku stručné, ale kupodivu výstižné. Dovídáme se v nich o každé změně majitele, o šacování, o podílech ne jednotlivé dědice. Dále se uvádí jméno majitele, splátky (vejrůnky), které se musí splácet. Každý rok se konstatuje, jaké splátky zaplatil a kterému z dědiců byly odevzdány. Jsou i takové gruntovní knihy, které kromě těchto stručných zápisů uvádějí inventář na gruntě, množství pozůstalého obilí po hospodáři, jeho dluhy, výminky atd. Řeč v těchto knihách v prostředí českém byla vždy česká. Pokud se nám zachovaly gruntovní knihy z konce 16. a počátkem 17. stol., můžeme konstatovat, že jsou psány dobrou češtinou. Jest to neklamné svědectví o vzdělanosti našich i malých úředníků, vedoucích venkovské vrchnostenské kanceláře.

Knihy gruntovní známy byly tehdy většinou jako registra purkrechtní nebo registra gruntovní, někdy knihy soudní. V německých vesnicích *Dreydingbücher*, *Teydingbücher*, *Gewährbücher*. Z nejstarších nám známých register purkrechtních máme zachován jen fragment. Jsou to registra zápisů panství pardubského z r. 1508, jsou vydána částečně tiskem v AČ sv. XVII. Z let 30-tých tohoto století známe jich několik a cituje je *Volf*. Jisté se některá mohou ještě nalézt ve fragmentech.

Uvedu příklad zápisu z fragmentů o pardubických, fol. 3 (AČ XVII, s. 539) „Item zstal se jest trh mezi Jierú Třebeským a synem jeho, že prodal synu svému Šimonovi statek svůj za 130 kop gr. českých s těmito svršky ...“. A nyní se vypočítává inventář a zásoby obilí. Dále je uváděn výměnek a platební podmínky pak ustanovuje takto: „Za to dáti Šimon otci svému má hned na sv. Ducha najprv příští 5 kop míš., a hned na matky Boží najprv příští, kdy v Hradci jarmark bývá, druhejch 5 kop míš. položiti má, až do té sumy vyplnění“. A nyní ještě menší podrobnost o užívání polí.

Vidíte, že tu jest zápis dosti sousedsky udělaný, přesný, formulace jest tu dosti rozvláčná. Není to ještě zapisováno jako v knihách pozdějších.

Přečtema-li si například jiný zápis z gruntovní knihy panství Ledeč nad Sázavou, začínající se zápisy z r. 1541, vidíme, že jest již stručnější, ale stejně říká vše poměrně přesně.

(Fol. 11) „Léta Božího tisícého pětistého čtyřicátého třetího, ten pátek před Květnou nedělí koupil jest Pavel Slavík grunt od Jana Straky za 63 kop grošů míšeňských. Zaval jest při tom hned 10 kop. míš. a má platiti vždy při sv. Jiří po

pěti kopách míš. do vyplnění té vsí sumy svrchu psané. Rukojmě za Pavla sú tito: Václav Jěša, Jan Vopozdil, Tomáš Melhuba a Bartoň Kožíšek rukou společnou a nerozdílnou slíbili“. Na to jsou v jednotlivých letech stereotypní zápisy o splátkách.

„Item léta 44 při sv. Jiří položil jest Pavel Slavík Janovi Strakovi za grunt 5 kop grošů míš.“

V této knize jsou již sirotčí registra sloučená v jednu knihu se zápisy gruntovními. Čteme např. na fol. 21 v. „Léta božího tisícého pětistého 43 suma statku sirotků Votýpkových 93 kopy 47 gr. vše českých. Item rozdělíc tu sumu na čtyři díly, dostane se na jeden díl 23 kopy 42 gr. vše českých. Item peřiny, cínové nádoby, o to se spravedlivě rozdělití mají. Item kdož ten statek ujme, povinen bude dvěma sirotkům a máteři vydati 71 kop 6 gr. vše českých. Item dům ujal jest Matouš Votýpka od matere a sirotkuov. Díly jejich v sumě 71 kop 6 gr. a to jí mateři i sirotkům takto platiti má, počnouc od vánoc nejprv příštích, totiž když se bude psáti L. P. 1544, má při vánocích položiti mateři a sirotkům na rathause při ouřadu 5 kop a tak vždy potom na každý vánoce po 65 kopách klásti má až do vyplnění sumy svrchu psané“.

Někdy jest zapsán i celý text kupní smlouvy: „Léta Božího 1543 v úterý po Hodu seslání Ducha sv, stala se jest smlouva přátelská ...“ tedy forma zápisu kolísá.

Koncem století se již forma zápisu ustaluje a další století na ní již mnoho nemění. Pěkný příklad takového zápisu můžeme uvést třeba z knihy gruntovní panství Včelnice v jižních Čechách (u Jindř. Hradce), třeba ve vesnici Kostelní Radouň, kde čteme: „14. grunt Jana Rychtáře. Léta 1598 šacován Matějovi synu jeho za sumu 200 kop. míš., zaval 30 kop. vejrůnky klásti má po 4 kop. Vyplatil všeho i co se mu na podíl jeho sraží 178 kop. Zůstává dopláceti 22 kop, ty náleží bratru jeho Václavovi. Za rok 1612 položil vejrůnku Matěj Holický 4 kopy míš. Puštěny Václavovi.“

Nejdříve vystačila jedna nebo dvě knihy pro celé panství. Později byly zvláštní knihy pro jednotlivé rychty a jest i dosti příkladů knih pro jednotlivé vesnice.

Na formu zápisů, její zlepšování a celková vývoj měly vliv knihy městské. K poměrné jednotnosti knih těch přispěla již samá věc, v nich pojednávána, a dále několik všeobecných vzorů. Nejsou to snad pevně závazné předpisy, nýbrž jen vzory, které bylo možno přijmouti zcela dobrovolně. Najdeme je v citovaných již příručkách vzorného hospodaření, zejména v *Brtvínovi*, *Černobýlovi*.

Brtvín radí např.: „Což také nejprv mohou hejtman s ouředníkem k tomu, aby se přičinili a registra gruntovní založili, tu tomu lepšího času není nežli v zimě neb tu tak veliké práce lidé nemají jako v létě. I svolajíc lidi na zámek, tím pořádkem jako o důchodích, jakž kdo pořad sedí ptáti se, každěj-li má svůj grunt zaplacený neb očištěný. Pak-li by kdo neměl, vyzvěděti, co by ještě dopláceti měl a ty peníze komu náležejí a po čem se v roce platí, to at' se pořad v ta registra píše. ...Neb kdož by za spravování svého grunt kde koupil, tehdy to psáti, kdo jest od koho a zač, s jakými svršky koupil a po čem placení každého roku, předkem jakej závdavek a komu ty peníze jíti mají, až do vyplnění té sumy“.

Jak to vypadalo v praxi, viděli jsme výše.

Brtvín, jak vidíme, radí projednávatí gruntovní záležitosti na kanceláři, praxe se však ustálila tak, že gruntovní počty se dělaly na vesnicích u rychtářů, kam dojel v den držení soudu hospodářský úředník. Nenesl si ovšem s sebou gruntovní knihy,

nýbrž potřebné záznamy napsal si buď na lístečky nebo do makulářů. Takových lístečků najdeme často dosti, vložených do gruntovních knih. Spolehlivější ovšem byly sešité makuláře. Nezachovalo se jich sice mnoho, některé se však přece naleznou. Můžeme z nich dobře stopovati cestu úředníkovu po jednotlivých vesnicích. Máme např. makulář z panství karlštejnského. Tam to šlo dosti rychle, několik vesnic za den.

Z makulářů se zápisy psaly do gruntovních knih na kanceláři. I vnějšímu vzhledu těchto knih byla věnována velká péče, mnohé mají velmi krásné kožené vazby, zápisy v nich jsou dělány někdy velmi pečlivě, nadpisy jsou pěkně kresleny atd. Vedení těchto starých nebo nově upravených záležitostí rozšiřovalo nejen kompetenci vrchnostenských úřadů, nýbrž přinášelo do vrchnostenské kanceláře nový druh práce. Tato práce musela býti již určitým způsobem organizována. K tomuto vývoji nutily však i závažné okolnosti z oblasti hospodářské.

Jest celkem všeobecně známo, že koncem století 15. a po celé století 16. došlo u nás v souvislosti se změnami hospodářských metod v celé Evropě k důležitým změnám ve způsobu hospodaření na velkostatku. Příčiny těchto změn byly několikeré. Hlavní byla jistě ta, že jednak klesla cena peněz, zvýšila se poptávka po zboží a šlechta si oblíbila nákladnější způsob života. K tomuto novému způsobu života potřebovala více peněz. Dosavadní dávky, které vybírala od poddaných a které byly hlavním zdrojem jejích příjmů, daleko již nestačily. Zvyšovati je nepřipustilo jednak tehdejší pojetí právního stavu, jednak nesnadnost dostat více od poddaných, hospodařících způsobem namnoze primitivním.

Novým zřídlem prostředků k lepšímu životu bylo tehdy vlastní hospodaření. Do těchto dob hospodaření ve vlastní režii nebylo příliš rozsáhlé. Nyní se tedy podstatně zvyšuje. Zakládají se nové dvory, stavějí se pivovary a vinopalny, a tam, kde jsou k tomu vhodné podmínky, provádějí se rozsáhlá rybníční díla. To ovšem znamenalo pro poddané nové břemeno, a to především pracovní. Naturální a peněžní dávky byly sice nadále požadovány, ale význam jejich, a to hlavně peněžní ustoupil do pozadí, již proto, že klesla cena peněz. Nový význam však nabývaly služby osobní. Nacházíme četné doklady, že tyto osobní služby se nově upravovaly a hlavně zvyšovaly a kalkulovalo se s nimi již jako s hospodářskou položkou v novém způsobu velkostatkářského hospodaření. Tato kalkulace vyžadovala kontroly, a tak ke kontrole pohybu obyvatelstva, o níž jsme se již zmínili dříve, přistupuje nyní evidencí předepsaných, požadovaných a vykonaných služeb. Robota, její výše a vykonávání počínají býti jednou z nejdůležitějších složek poddanského života a zřízení.

Všechny tyto změny a nové práce s nimi přicházející do kanceláří našich patrimonií rozmnožují značně agendu patrimoniálního úřadování. Dostavuje se již nutnost určité specializace. Souběžně s tímto zvětšováním úkolů jdou snahy vybudovati z každého patrimonium do jisté míry soběstačný celek hospodářský. Závislost administrativní postupně, jak jsme viděli, rozšiřovaná a zpevňovaná se znásobuje závislostí hospodářskou. Máme nesčetné doklady toho, že majitelé velkostatkářských obvodů se snaží získati uzavřené celky dominií. Vykupují enklávy, zaokrouhlují své državy. Tehdy teprve vznikají v pravém slova smyslu rozsáhlejší latifundia. Tato uzavřenost má ovšem i vliv na osud poddaných; těmito činiteli poddanství se utužuje. Uzavřenost těchto domikálních celků se stupňuje ještě tím, že se v každém z nich normuje život z vůle vlastníka velkostatku. Viděli jsme

před tím, že v oblasti správní byla ponechána určitá iniciativa, volnost a samospráva poddaných. Nyní hospodářské zřetele vynucují zřízení jaksi absolutistické. Každé větší patrimonium řídí se určitými předpisy. V těchto předpisech prostupují se vzájemně zřetele administrativní se zřeteli hospodářskými. Jsou to poddanské řády zároveň s instrukcemi hospodářskými. Máme jich zachováno značné množství. Jsou prvotřídním pramenem jednak pro poznání obsahu poddanského života a života na našem venkově vůbec, jednak i pro způsob vlastního hospodářství vrchnosti. Pro každého, kdo musí přijíti ve styk s písemnou pozůstalostí patrimonium tehdejší doby, jest nezbytné seznámiti se podrobně se všemi paragrafy a odstavci těchto svérázných zákoníků drobných států a státek, jimiž byla naše patrimonium. Tím více jsme vděčni J. Kalouskovi, že nám mnohé z nich vydal. Kalousek sám viděl v této edici přípravu pro sepsání podrobné, soustavné práce o dějinách selského stavu. K napsání tohoto díla, zaměřeného hodně široce, se však nedostal. Napsal je Krofta ve svém Přehledu, ovšem ve formě stručnější. Krofta užil hodně práce Kalouskovy a v mnohém směru je právě Kroftovo dílo jakýmsi průvodcem po díle Kalouskově. V poslední době vytěžil pak Kalouskovo dílo V. Černý ve své práci Hospodářské instrukce. Černého zajímá především instrukce jako pramen hospodářských metod, proto sestavuje předpisy jednotlivých instrukcí do odborných kapitol a sleduje hospodaření podle instrukcí v jednotlivých odvětvích.

Jedním z předních českých rodů, jejichž panství se počala reorganizovati novými metodami, byli např. Pernštejnové. O jejich podnikání ke konci 15. a 16. stol. a vůbec o celém tom převratu pojednává dobře studie Fr. Hrubého: Z hospodářských převratů českých stol. 15. a 16. (ČČH 1924, XXX). S nimi závodili zejména v rybníkářství jihočeskí Rožmberkové. Jest proto zcela příznačné, že právě z panství těchto rodů máme zachovány první instrukce a řády. Z panství rodu Pernštejnského máme zachovány instrukce z r. 1525 a na Rožmberských statcích z r. 1540.

Z r. 1525 pochází tedy zřízení Vojtěcha z Pernštejna pro panství Potštejn, Litice a Pardubice. To znamená, že toto zřízení je nejstarší. Odvolává se totiž na zřízení dřívější a obšírnější. Z polovice stol. 16. máme však i jakési náznaky instrukce a řádů v citovaných již knihách hospodářských, a to Jana Brtvína z Ploskovic z r. 1540 (I. vyd.) a Mikuláše Černobýla ze Žatce. (Obě vydány ve Veleslavínově Hospodáři r. 1587). Mezi nejstarší známé instrukce můžeme zařaditi také i instrukci pro českou komoru z r. 1530, obsahem ovšem širší. Pro kontrolu hospodaření na komorních statcích vydána speciální instrukce v r. 1561 a pro vlastní hospodaření další z r. 1580.

Zajímavá svou svérázností jest též instrukce tzv. nelahozevská, kterou vydal v r. 1588 majitel panství Nelahozevse Florián Griespek z Griespachu.

Pro Moravu mnoho instrukcí a řádů uveřejnil V. Prasek ve svém Listáři k Selskému archivu. U Kalouska najdeme Speciální zřízení Jana z Pernštejna pro městečko Nedvědice z r. 1538.

Pardubické a Potštejnské zřízení jsou zajímavým dokladem prostoupení instrukce a řádu. Řád rožmberský, zv. Artykulové vydání rychtářům a poddaným na panstvích rožmberských, je typickou ukázkou řádů poddanských. V r. 1560 vyšlo nové jeho opravené vydání. Na druhé straně jakousi čistou instrukcí pro úředníka je Instrukce Viléma z Rožmberka purkrabímu krumlovskému z r. 1556. Také ve shora zmíněných řádech a instrukcích Griespekových můžeme konstatovati tento dvojitý ráz.

Nejdokonalejší instrukce doby předbělohorské jsou instrukce pro rozsáhlá tehdy panství komorní. První jejich vydání neznáme. Máme však několik jejich vydání před i po Bílé hoře.

Bylo zajisté ještě instrukcí více, ale z povahy věcí vyplývá, že nemohl v hlavním obsahu býti mezi nimi větší rozdíl. Ovšem v technické stránce předpisů o hospodaření jistě byly rozdíly, dané zkušenostmi těch, kteří instrukce koncipovali. Jest zajímavé, že tyto zkušenosti byly tajeny a instrukce samy měly býti tajemstvím – jakási analogie výrobního tajemství. Ty, které uvádíme, jsou zvláště typické. Z jednotlivých můžeme dobře stopovati, do jaké šíře se rozrůstá patrimoniální agenda, jak se specializuje na jednotlivá odvětví a jak tato odvětví svěřována jsou úředníkům a služebníkům, jejichž kompetence se postupně vymezuje.

Pokusíme se v jednotlivých ustanoveních těchto instrukcí zachytiti jednak agendu patrimoniální, jednak i kompetence jednotlivých úředníků.

Nelze říci, že by nejvyšší úřední osoba na panství byla tehdy nadána nějakým honosným titulem. Dlouho nazývá pán svého pomocníka v řízení panství úředníkem. V korespondenci s ním najdeme velmi často pěkné slovo skoro familierní: „Úředníku, mně zvláště milý, úředníku milý“ (pak následuje přání).

Když se agenda patrimoniální správy v důsledku shora vyložených změn začala rozrůstat a bylo třeba více personálu, muselo přirozeně začíti jisté rozrůznění, specializace práce, nadřazení a podřazení funkcí a funkce musely pak dostati pojmenování. Název úředník je užíván vlastně jen souhrnně pro všechny funkcionáře. Vrchní úředník na větších panstvích byl pravidlem nazýván hejtmanem. Sám osud názvu hejtman je také zajímavý. Později uvidíme, proč se ho přestalo, ba muselo přestati, užívat.

V 16. stol. máme však všude hejtmány panství. V hierarchii panských úředníků nebyl to však stupeň nejvyšší. V případech, kde v rukou jednoho majitele spojeno bylo více panství, byli ustanoveni též pro dozor a centrální správu vrchní hejtmané, jimž dáván někdy i pěkný titul regent. Např. skoro již legendární, rožmberský regent Krčín z Jelčan a také i jiní.

Určitou dobu soupeřil s titulem a funkcí hejtmána titul purkrabí. V 16. stol. však přiděleny purkrabímu především funkce ve vlastním hospodářství vrchnosti a klesl v hierarchické stupnici o něco níže.

Za hejtmanem následoval obyčejně důchodní. Hejtman i důchodní měli k ruce asistenty, titulované jako písaři. Byl tedy hejtmanský písař, důchodní písař. S písařovou funkcí souvisely i speciální agendy. Tak např. hejtmanský písař obstarával agendu sirotčí a nazýval se tedy písařem sirotčím, jiný pomáhal důchodnímu v agendě daňové a dostal titul písaře kontribučního. Ve vedení vlastního hospodářství se funkce také již specializovaly. Vrchní správu vedl sice purkrabí, jemu však svěřen byl jenom dobytek, tedy produkce živočišná (měl k ruce pojezdného). Kdežto o obilí, tedy o produkci rostlinnou, staral se obroční nebo třeba jen písař obroční. Rybní hospodářství obstarával porybný. Lesní hospodářství vedl myslivec, polesný nebo někdy též lesmistr s pojezdnými lesními. Tento více méně početný zástup úředníků panství doplňoval sládek a někde i pivovarský písař. To byl personál vyšší. K tomu musíme připočísti řadu nižších služebníků a pomocníků jako byli šafáři, hajní a dále i ostatní čeleď. Vidíme hned na tomto sestavení, že se mnoho na tomto obrazu nezměnilo. Tento úřednický svět velkostatkářský měl opravdu dlouhý život. K těmto typickým úředním funkcím, s nimiž se s malými

obměnami můžeme setkat na všech velkostatech, přistupují ještě úředníci speciální tam, kde velkostatek měl určitý druh průmyslu. Bývalo to dolování nebo třeba průmysl železářský. V čele takových průmyslových podniků stál šichmistr a jemu podřízený kontrolor nebo důchodní a písaři. Podle nejstarší, shora jmenované instrukce z r. 1525 byl v Potštejně a Liticích tento personál: úředník, purkrabí, důchodní. V Pardubicích jmenuje se již hejtman, důchodní, purkrabí, důchodní písař, sirotčí písař, outratní písař, pivovarský písař, obilní písař, listovní písař a polesný. Pěkný obraz hierarchické stupnice úřednické, důsledně provedené až do toho stolování máme podán životopiscem a archivářem rodu rožmberského Břežanem.

V Krumlově za pana Petra Voka sedávali při tabuli hospodářští úředníci za dvěma stoly a čeleď za dalšími stoly. Za prvním stolem seděl regent, hejtman, purkrabí, sekretář, knihvedoucí, důchodní atd., celkem 12 lidí. Za druhým stolem, písaři, porybný, myslivec, celkem 14 lidí. Kvalifikace úřednictva byla v této době různá. Při nedostaku speciálního školení hlavní kvalifikací byla především zkušenost praktická. Jeden se učil od druhého. Písaři byli vlastně jakými kandidáty na příští místa úřednická.

Podle *Brtvína* vrchní úředník nad několika panstvími, tedy regent „má čísti a psáti uměti a počet klásti také vyrozuměti“. Pánům dominií záleželo ovšem na tom, aby byli poctiví. Instrukce tuto vlastnost pochopitelně stále zdůrazňují. Připomíná se jim též řádné a křesťanské chování, navštěvování bohoslužeb. Za svou práci ručili jednak přísahou, jednak i kaucí. Přísahy jednotlivých úředníků, jejichž formulí se mnoho zachovalo, bývají namnoze hodně obsažné, někdy to jsou v pravém slova smyslu výtahy z instrukcí, v nichž se jim připomínají jednotlivé složky funkcí, jejichž řádné plnění přísahou potvrzují.

Sociální postavení a platy těchto úředníků odpovídaly stylu doby, které ve velkostatkářském prostředí bylo kombinací hospodářství naturálního a peněžního. Dostávali část v penězích, část v naturáliích, tedy deputát. Jejich příjmy byly sepsány ve zvláštních listinách, zvaných většinou Spannzettel. To ovšem nebyly jediné zdroje příjmů, byly ještě jiné. Byly to zejména poplatky za rozličné výkony úřední, které konali pro poddané. Např. za zhostné listy, za intervence na cizích panstvích, za dovolení ke sňatku, za sepsání závětí, pozůstalostí, za gruntovní zápisy, za projednání sirotčích počtů. I těchto akcidencí všímají si instrukce, zavádějíce do nich určitý řád a chráníce tak poddané před libovůli. Později uvidíme, že na tyto akcidence obrátil pozornost i tereziánský a josefinský stát.

Mezi tyto shora uvedené úředníky byla tedy rozdělena agenda patrimoniální, která se v 16. stol. po vybudování velkostatku v jádru ustálila, tvoříc tak svéráznou směs obstarávání zájmů soukromých s vedením záležitostí veřejných. Jednotlivé složky této agendy můžeme sledovati ze správního chodu většího panství. Každé takové panství mělo tedy v čele hejtmána. Ve funkci hejtmánově je dobře ztělesněna ona dvojí kolej, po níž se rozvíjela pravomoc patrimoniálního úřadu. Hejtman stál v čele správy veřejné, která z počátku nebyla ještě, jak jsme několikrát zdůraznili, zcela rozvinuta, a zároveň vedl i soukromé hospodářství vrchnosti. Byl tedy především představitelem vrchnostenských práv velkostatku, vykonával všechna práva, plynoucí z titulu poddanského a k němu sbíhaly se všechny nitky všech odvětví více méně rozvětveného hospodářství na velkostatku.

Tyto funkce předpokládají již určitým způsobem vybudovanou kancelář. Kdežto spravování věcí poddanských i hospodářských mohlo býti vykonáváno namnoze ještě ústně, rozrůstající se správa veřejná, znamenající styk s úřady zeměpanskými, s městy a se sousedními panstvími, vyžadovala stále více vyřizování písemně. Způsob tohoto vyřizování bral si své vzory jednak z úřadování instancí nejvyšších, tedy z kanceláří, úřadů stavovských a zeměpanských, a neméně i z kanceláří úřadů městských. Jak jsem již v úvodě zdůraznil, nemohla být a nebyla ještě uniformita.

Písemná pozůstalost patrimoniálních úřadů stol. 16. a 17., zachovaná u nás jen v troskách, má ráz více méně rozsáhlé korespondence. Nejsou tu ještě pevné formy podání, hlášení, registrování. Ať se dopisuje komukoliv, děje se tak pravidlem ve formě dopisů, počínaje titulem, oslovením, úvodem. Pán dominia píše svému úředníku, míse familierní oslovení s výtky. Vyřizuje stejně záležitosti veřejné jako třeba účetní věc speciální. Hejtman zasílá pánu dominia občasně příležitostné zprávy, zodpovídá dotazy, osvětluje, žádá o rozhodnutí. V jednom dopise vyřizuje někdy více záležitostí, aniž se dělá rozdíl v jejich kompetencích. Není také jednota v tom, jak se tato písemná pozůstalost formálně upravuje.

Již v instrukcích ze 16. stol. máme více méně podrobná nařízení o tom, aby tato korespondence byla zachovávána. Upozorňovalo se tu zejména, aby se veškerá korespondence zachycovala v registrách, tedy aby byly pořizovány kopiáře nebo aby psaní došla byla ukládána. A vskutku najdeme v těch patrimoniálních archivech, v nichž se nalézají spisy ze stol. 16. a 17., svazky došlých dopisů i četné kopiáře. Dále jsou tu též různé knihy pamětní, do nichž zapisovány nejdůležitější významné smlouvy, narovnání. Také i separátní sešity vydaných a přijatých výhostů vedle výhostů samotných. Záznamy o daňových věcech a policejních opatřeních. Inventáře budov, zámku hospodářského zařízení a ovšem urbář atd. To je tedy písemná pozůstalost činnosti hejtmanovy. Řeč v této době jest téměř výhradně česká a čeština je velmi pěkná, svérázná a hutná.

Kromě korespondence hejtmanovy nacházíme tu pochopitelně i jiné písemnosti, zejména rejstříky a výkazy, ale i o těch se podrobněji zmíníme u jednotlivých úředníků. Hejtman měl k ruce řadu písařů, počet jejich kolísal podle velikosti a významnosti panství. Jejich práce se také do určité míry specializovala. Písaře si úředník najímal většinou sám, sám jej platil, dával mu stravu a byt. Taková služba písařova byla vlastně náhražkou speciální školy, byla to tedy někdy dobrá či špatná náhoda, dostal-li takový praktikant dobrého nebo špatného učitele. Zcela se shodě s metodami tehdejšího úřadování, musíme předpokládati, že se hodně věci vyřizovalo gremiálně, tj. na poradách. Porady byly dosti časté, později pravidelné a zúčastnili se jich všichni nižší i vyšší úředníci, šafaři, tajní atd. Nazývaly se konferencemi. O poradách vedly se zápisy, různé protokoly. Také účetní systém vybudován byl zejména v letech pozdějších na tomto gremiálním úřadování. Později v pojednání o účtech všimneme si tzv. Konferenzbücher. S poradami spojeny byly i úřední dny pro rychtáře, kdežto na konferencích hlavním předmětem jednání byly věci hospodářské, na úředních dnech převažovaly věci veřejné správy.

Jako další úředník následující v hierarchické stupnici velkostatkářského úřednictva se někdy jmenuje purkrabí, jinde důchodní.

Funkce purkrabího vztahuje se tedy výhradně na vlastní hospodáření vrchnosti. Titul sám jest historický. Původně purkrabí byl velitelem hradu a hradní posádky. Změna obsahu jeho pravomocí jest jistě charakteristická a souvisí s celkovou

Rodopisné rozhledy

Miloslav Trnka

„Vlastivěda děčínského okresu“ je název vydavatelského projektu, jehož realizaci podporují významné místní instituce. Třetí svazek této edice obsahuje podrobný soupis heraldických památek děčínského okresu. Jde o 27 míst, od Arnoltic po Vilémov. Autorem díla je Stanislav Kasík, rodák z Děčína a dlouholetý člen ČGHSP. Jeho práci doprovází také 13 přehledných genealogických tabulek vybraných šlechtických rodů, jejichž znaky se vyskytují nejčastěji (Harrach, z Bünau, Clary–Aldringen, Kinský, Liechtenstein, Paust z Liebstadtu, Vartenberk linie děčínská, Salhausen linie benešovská, Salm–Reifferscheidt, Thun–Hohenstein a d.). Autor zařadil do knížky i slovníček odborných a méně známých výrazů z heraldiky, barevná vyobrazení znaků a více než stovku fotografií rodových heraldických památek z míst, kde se v současnosti nacházejí. Váženému panu Kasíkovi blahopřejeme k vydání pěkné publikace a děkujeme za výtisk, který daroval naší knihovně.

(Stanislav Kasík, *Rodové heraldické památky na Děčínsku a Šluknovsku. Děčín 1996*).

Malička Monika Misslbeck, nezávislá výtvarnice z New Yorku, vystavovala v září své reliefs na plátně a malby v českokrumlovském muzeu. Rodačka z Pasova žije v Americe, ale rodinné i umělecké kontakty s Bavorskem zachovává. Podobnost jejího příjmení s našim slavným umělcem není náhodná. K příbuzenství se sochařem Josefem Václavem Myslbekem (1848–1922) malička uvádí: „Naše rodina pochází z Tyrolska. Josef však kdysi odešel z domova a dostal se až do Prahy. Jeho bratr zůstal v Tyrolích a to byl můj prapradědeček. I můj dědeček byl malíř a umělecký řezbář. Malířkou je také má neteř. Tím je výtvarná tradice v naší rodině prozatím vyčerpána“.

(Eva Zajíčková, *Českobudějovické listy 6.9.1997*).

Havlíčkobrodští archiváři a muzejníci vydali přehled obecních kronik celého okresu. Jsou v něm 282 pamětní knihy, o nichž je známo, kde jsou uloženy. Hlavním posláním práce je upozornit širokou veřejnost na obrovské faktografické bohatství, které tyto prameny obsahují. Soupis je řazen abecedně podle obcí. Najdete v něm podrobný popis každé kroniky s údaji o pisateli a časovém rozsahu zpracovaného období. Stručný obsah kronikářských zápisů doplňují i záznamy o dokumentačních přílohách a rejstříky.

(Jaroslava Bubnová, *Soupis obecních kronik okresu Havlíčkův Brod*).

(Vydalo Okresní vlastivědné muzeum a SOKA Havlíčkův Brod, 1993).

Zemanským rodem Mrzáků z Miletínka se ve své práci zabývá PhDr. F. Šebek, ředitel Východočeského muzea v Pardubicích. Dokládá, že jejich prokazatelnou rodovou linií lze sledovat od Diviše Mrzáka z Miletínka (zaniklá osada v katastru Miletína, okr. Jičín) a jeho pěti synů. Do našich dějin se zapsal hlavně nejstarší z nich – Diviš Bořek z Miletínka. Byl důležitým protagonistou husitské doby, později vrchním velitelem vítězných vojsk panské jednoty v bitvě u Lipan r. 1434. Autor upozorňuje, že údaje o Mrzácích z Miletínka shromážděné Sedláčkem v „Hradech a zámcích ...“ dosud nejsou vyčerpány v úplnosti a monografie o Diviši Bořkovi také bohužel zatím chybí.

(František Šebek, *Jiřík Pardubský a konec Mrzáků z Miletínka v Pardubicích. Východočeský sborník historický, 2, Pardubice 1993*).

Mezi poddané hraběte Chotka kdysi patřili sedláci a chalupníci v Zábोří nad Labem na Kutnohorsku. Svědčí o tom jejich jmenný seznam z roku 1764, pořízený při prodeji panství. O historii Zábоří od nejstarších dob do současnosti se dočtete ve sborníčku od místních autorů. Sepsali také posloupnost starostů obce 1868–1945, chronologii učitelstva, dějiny hasičského sboru, spolků a knihovny. Známým rodákem ze Zábоří n./Labem byl PhDr. Jaroslav Bidlo (1868–1937), byzantolog a profesor UK v Praze, od jehož úmrtí uplyne letos 1. prosince 60 let.

(Josef Malý, Josef Vokál a kol., Zábоří nad Labem 1080–1980. Od historie k dnešku. Do naší knihovny daroval p. Špinka).

Dobřenští z Dobřenic. Historie šlechtického rodu Dobřenských zatím nebyla souhrnně zpracována. Věnoval se jí kdysi August Sedláček, po něm Jan Václav Dobřenský (1841–1919) a později vnuk Jan Maxmilián Dobrzenský, narozený 1911. Jeho práce s názvem „Z Dobřenic je cesta dlouhá“ zatím nejuplněji mapuje dějiny rodu. Autor psal knihu v emigraci, kam odešel r. 1948. Proto nemohl prostudovat rodinný fond větve Dobřenských z Potštejna, opatrovaný archivem v Zámrsku. O zaplnění této mezery v dějinách rodu usiluje nová práce Mgr. Řezníka, obohacená o údaje z osudů rodu Dobřenských po 2. světové válce.

(Miloš Řezník, Potštejnská větev Dobřenských z Dobřenic. Východočeský sborník historický, 4, Pardubice 1994).

K rodu Eugena Čiháka. Pan Pavel Sviták z pražské Letecké historické společnosti píše, že nemálo kvalitních prací o Čihákově, průkopníku českého letectví, je rozptýleno v různých časopisech. Jsou převážně věnovány jen dílčím úsekům jeho letecké činnosti. Autor představuje souhrn všech dostupných poznatků také o jeho dalších osudech. Zpracoval i přesné genealogické údaje podle originálních dokladů, které jsou v držení rodiny Čiháků.

(Pavel Sviták, Aviatik Eugen Čihák. Východočeský sborník historický, 5, Pardubice 1996).

K rodu cestovatele Dr. Emila Holuba nemáme mnoho zpráv. Poslední z nich přinesl náš badatel pan Oldřich Fikeis před dvaadvaceti lety. Je to několik dat a údajů o rodičích cestovatele – MUDr. Františku Holubovi ze Štáhlav u Plzně a Anně rozené Ebertové z Prahy. Jejich syn Emil, vlastním jménem Emilián Karel Jan Holub, se narodil před 150 lety dne 7. října 1847 v Holicích v Čechách. Po slavných výstavách ve Vídni r. 1891 a v Praze r. 1892 nabídl své bohaté národopisné a přírodovědné sbírky z jihoafrických cest Národnímu muzeu v Praze. Po odmítnutí je pak rozdál dvěma stům českých a moravských škol v místech, kde měl přednášky. Zemřel na následky žluté zimnice a srdeční slabost ve svém vídeňském bytě 21.2.1902. Zasluhou holických nadšenců byl v jeho rodišti otevřen r. 1966 „Památník Dr. Emila Holuba“ (někdy užívá i název „Africké muzeum“). Holubovy cestovní deníky a doklady uchovává Náprstkovo muzeum v Praze. *Zprávu p. Fikeise najdete v našich Listech GHSP, sešit 10, říjen 1975.*

Do letohrádku Hvězda se již nevrátí expozice o životě a díle A. Jiráka a M. Alše. Památník národního písemnictví, kterému objekt patří, přišel o značnou část prostor ve Strahovském klášteře a tak raději využije Hvězdu k postupné prezentaci sbírek a materiálů od všech českých spisovatelů. *(Místní kultura, roč. 7, 1997)*

Slovenský biografický slovník obsahuje životopisné a bibliografické údaje více než třinácti tisíc osobností, podílejících se na kulturním, vědeckém, hospodářském, politickém a společenském vývoji slovenského národa od dob Velké Moravy do současnosti, na Slovensku i ve světě. Šest objemných svazků nabitých informacemi nechybí ani v naší knihovně díky panu Badovi a slovenským kolegům ze SGHS v Martině.

Republika Slovenija: „Slovensko rodoslovno društvo“ – tak se jmenuje genealogická společnost ve Slovinsku. Byla ustavena 14.3.1995. Vznikla ze skupiny zájemců o rodopis na počítači, která se tvořila už od dubna roku 1994. Tehdy si říkali Rodopisný kroužek. Nyní jsou svobodným sdružením badatelů a příznivců genealogie. Členové se scházejí jednou měsíčně, roční příspěvek jednotlivce je 6000 SIT (slovinských tolarů). Společnost se prezentuje Evropě i světu především v komunikační síti Internetu. Rodopisce vede pan Peter Hawlina. Vydávají časopis nazvaný „Drevesa“ (Stromy), který letos vstoupil do svého 4. ročníku. Autoři v něm postupně představují fondy všech slovinských archivů: Celje, Koper, Ljubljana, Maribor, Nova Gorica a Ptuj. Vychází zde příspěvky z rodopisné teorie i praxe, informace o počítačových programech a novinky z Internetu. Časopis přináší rady a návody rodinným kronikářům, seriál R. Švajgara o původu slovinských jmen i příjmení a „Kako zdravo je tvoje drevo“ o nemocech, příčinách úmrtí a genetice od P. Hawliny. Německo–slovinský genealogický slovník publikoval J. Gasparič. Svě stálé místo mají rubriky Recenze, Z rodopisných pramenů, Ze zahraničního tisku, Kako začeti (Jak začít), Kri ni voda – družinska srečanja (Krev není voda – rodinná setkání), adresář členů. Problematikou kolem zachování osobních a rodinných archivů se zabývá paní archivářka Marjana Kos. Pravidelně se představují také rodopisné knižní fondy NUK (Slovenska Narodna i umetnostna knjižnica). Slovinským kolegům děkujeme, že svůj kvalitní časopis posílají do naší knihovny.

Kontaktní adresa:

Slovensko rodoslovno društvo, Lipica 7, 4220 Škofja Loka, Republika Slovenija.

Kam pro informace o dění v krajích České republiky? Zastavte se v Informačním a poradenském středisku (IPOS) pro místní kulturu. IPOS vytváří od roku 1991 vlastní důkladné databáze, které slouží k rešerším. Ve veřejně přístupné knihovně si můžete pohodlně vybrat z jedenácti tisíc svazků historie, kultury, sociologie a dalších oborů. Počíst si lze v sedmdesáti odborných časopisech a 350ti místních zpravodajích obcí a měst. Ve fondu knihovny je i 90 titulů regionálních novin a časopisů.

adresa: IPOS, Blanická 4, 120 21, Praha 2, PO box 12. Otevřeno je pondělí – pátek, 8–12, 13–16 h. Do knihovny se dovoláte ☎ 02 / 250 161 až 4 přes ústřednu IPOSu.

Výstrižkový archiv České genealogické a heraldické společnosti v Praze založili v září 1977 rodopisci Jaromír Prusík a Karel Sklenář. Archiv není velký, přesto dokládá jejich tehdejší spolupráci s redakcemi a autory některých fejetonů, recenzí a článků o genealogii. Na stránkách denního tisku, zvláště mimopražského, se vlastně i dnes stále promítá soudobá dokumentace k vývoji českého rodopisu a heraldiky.

Do archivu rádi přijmeme i od vás drobné výstrižky s životopisy osobností vědy, techniky i kultury, významných rodáků a články o historii obcí a měst České republiky. Připojte vždy název pramene a datum zveřejnění. Náš výstrižkový archiv letos obohatili jindřichohradečtí členové ČGHSP pánové Zdeněk Bok, Miloslav Nekola a Jan Jůna. Děkujeme!

Rody puškařů a stav dějin výzkumu českého puškařství osvětluje ve své práci Ing. Beneš. Prezentuje řadu pozoruhodných údajů, především veškerá doposud zjištěná jména výrobců palných zbraní na východě Čech od počátku 18. století do roku 1945, včetně spousty rodopisných dat. Cenným doplňkem práce je seznam základních titulů knih a časopisů, zabývajících se historií našich puškařských dílen.

(*Ctirad Beneš, Puškaři ve východních Čechách. Východočeský sborník historický, 3, Pardubice 1993*).

Patnáct křestních jmen pro jedno dítě bylo zapsáno 6.12.1743 do křestní matriky farního úřadu sv. Tomáše v Praze na Malé Straně (T-5, fol. 635). Rodiče Arnošt W. hrabě Schaffgotsch s Maxmilianou, hraběnkou z Goltzu křtili svého prvorozeného syna. Dostal jména: František de Paula Václav Mikuláš Zikmund Prokop Josef Arnošt Gothard Jan Antonín Norbert Eustach Adam Ignác Michael.

(*R. Kryl, Zpravodaj místopisné komise ČSAV, 2, 1967*).

České pořekadlo, že kovářova kobyla a ševcova žena chodívá bosa, platilo donedávna i v naší knihovně. Vzácny spolkový časopis Listy genealogické a heraldické společnosti v Praze (Acta genealogica ac heraldica) byl čtenářům k dispozici jen v omezeném počtu výtisků. První číslo Listů vyšlo v květnu 1969, další potom do knihovny doplňovali darem p. Melichar, p. Šírl a manželé Čermákovi, tvůrci neméně cenného rejstříku k berním rulám. Informační listy z historie společnosti poskytl knihovně pečlivý expeditor pan Josef Srp.

Nové pěkné poděkování posíláme také do Plzně. Náš dlouholetý člen, genealog Miroslav Zajíc letos knihovně daroval kompletní ediční řadu Listů GHSP z let 1969–1996. Pan Zajíc je rodákem z jihočeské Dírné u jihovýchodní hranice tábořského okresu. Jeho předkové pocházeli z okolních obcí Třebějice, Zahorí, Lžín a také z Písku a šumavských Velhartic.

Alšův dům je opět otevřen. V Miroticích, malém městečku na Písecku přivítal své první návštěvníky nově rekonstruovaný Památník Mikoláše Alše a Matěje Kopeckého. Nachází se na místě rodného domku slavného malíře. V Památníku bylo instalováno nové topení a podlahové krytiny, v samotných expozicích k žádným změnám nedošlo. Památník obou osobností je pobočkou Prácheňského muzea v Písku.

(*Českobudějovické listy 1997*)

Miloslav Trnka

přeměnou rázu velkostatku. Purkrabí tedy byl v našem dnešním pojetí ředitelem a správcem panství. Poněvadž v tehdejší době polní hospodářství zaujímalo v celkovém velkostatkářském hospodaření nejdůležitější složku, byla jeho kompetence nemalá. Vedl celé toto hospodářství a kromě toho byl představeným i nad hospodářstvím lesním a rybníčním. Jemu podléhal polesný i porybný a také i sládek. Poněkud samostatnější postavení měl obroční, jemuž byla svěčena sýpka, stodoly a vůbec obchod s obilím.

K agendě purkrabiho jako vrchního správce náleželo tedy vedení polního a lesního hospodářství, chov všeho dobytka a drůbeže, krmivo pro dobytek a drůbež, užitek z dobytka, mléko, sýry, máslo, ovčí vlna, prodej a koupě dobytka. Kromě toho celé složité rybníční hospodářství i všechen hospodářský průmysl, tj. mlýny, vinopalny, vrchní dozor nad pivovarem. Nemalou agendou byla též i správa budov a hospodářského inventáře a jeho doplňování. Správa domácích dílen kovářských, kolářských i všeho materiálu stavebního i jiného (v pozdější době této agendě se říkalo úřad sklepní – Gewölbeamnt).

Tato činnost, vykonávaná pomocí jednak písařů, porybných, sládků, pojezdných, ovčáků, šafářů, šafářek, poklasných, drábů, lesních a polních hajných a rozsáhlé čeledi mlaticů, zahradníků atd. vykonávána byla jednak pochůzkami, dozorem a konferencemi, jednak vedením různých záznamů, přehledů a inventářů. V pozdějším termínu tato evidence označována jest pod pojmem účetnictví hmotného. Kdežto z činnosti hejtmanovy vycházely, jak jsme si mohli všimnouti, písemnosti povahy převážně spisové, v kanceláři purkrabiho nacházíme především knihy a hlavně sešity a sešitky účtů, rejstříky, výkazy atd. Je tu tedy účet a rejstřík dobytka, výkazy o doživosti, o výrobě másla a sýrů, o spotřebě krmiva a slámy, rejstříky sklizně a osevu, rejstříky omlatní, inventáře hospodářské, hodně specializované výkazy materiálu stavebního a jiného. Porybný přináší k revizi účty rybníční, výkazy o výlovu rybníků, polesný účet lesní, o prodeji dříví, o spotřebě dříví, řeziva a na pilách.

V purkrabské kanceláři vedou se brzy podrobné seznamy robotníků, výkazy vykonaných robot a rozvrhy robotní práce na jednotlivá hospodářská odvětví. Zkrátka písemná pozůstalost purkrabiho dává nám podrobný obraz celého mnohotvárného a pestrého života starého velkostaku. K jejímu zvládnutí a archivnímu uspořádání jest nezbytná aspoň základní znalost hospodářské spravovědy.

Jak jsem již naznačil shora, jádrem hospodaření na velkostatku v 16. – 17. a ještě i v 18. stol. bylo hospodářství polní. Výnos polní byl dlouho významnou složkou každého velkostatku. Proto výkazům produkce obilní byla věnována dosti značná péče. Celá manipulace se setím, sklizní, mlácením obilí, výdajem obilí ke krmivu, do mlýnů, do pivovarů, k panským a čeledním kuchyním, konečně i k prodeji, to vše vyžadovalo dosti složité evidence. K tomu přistupovala ještě nemalá složitá evidence při odvádění obilních dávek poddanských. Opatrování obilí na sýpkách nebylo také jednoduchou věcí.

V purkrabské agendě tato činnost zaujímala důležitou složku a vyžadovala péči zvláštního pomocníka, který se postupem času osamostatnil jako nový obroční. Působila zde i ta okolnost, že byly to zejména obilní produkty, které mohly být zpeněžovány a přinášely velkostatku nemalý důchod. K prodeji obilí bylo třeba sledovati obilní trhy a všechny zvyklosti prodejní, a proto se od obročního písaře

vyžadovaly již určité znalosti, které nakonec vedly k většímu osamostatnění jeho agendy.

Úkoly dalších pomocníků, sládka a porybného byly v jádře povahy technické. Jejich práce spočívala v odborném provádění jim svěřených úkolů. Vývoj v těchto odvětvích bral se právě tímto směrem, a proto vidíme, že pro obstarání kancelářské práce, vedení výkazů, přehledů a rejstříků, jsou jim dáni k ruce zvláštní písaři, písař pivní a rybniční.

Již sám titul dalšího významného úředníka, důchodní, napovídá obsah jeho činnosti. Pečoval o důchody velkostatku, především důchody peněžní. Vedl tedy účetnictví peněžní. Postupným přeměňováním hospodářství naturálního v hospodářství peněžní, rostl význam důchodního úřadu a specializoval, rozrůstal se obsah jeho agendy.

Peněžní příjmy z jednotlivých odvětví hospodářských musely se sbíhati u důchodního. On vybíral též všechny úroky a poplatky od poddaných. Celý peněžní obraz hospodářství jevil se pak v jeho účtu celkovém, vedle něhož vedl ještě mnoho účtů a záznamů speciálních. Všechny tato záznamy musely souhlasiti s účty a výkazy hmotnými, vedenými purkrabím a jeho pomocníky. O způsobu účtování dovíme se něco více později.

K povinností důchodního příslušelo též vedení sirotčích účtů a zejména vybírání daní. Obě záležitosti a zejména poslední, vybírání daní, se později rozrostly a daňovou agendu obstarával již zvláštní úředník kontribuční. O jeho kompetenci budeme moci mluvit více v nové periodě patrimoniální správy.

Ve staré době hrály ve vrchnostenském hospodaření a kalkulaci lesy vcelku malou úlohu. Výnos z lesa činil malou položku, která dlouho zůstávala za položkou pivovaru, obilí, stálých platů poddanských aj. Lesy sice zásobovaly hojně dřívím, nejdůležitější to tehdy surovinou celého hospodářství, ale tato spotřeba nikdy nebyla peněžně vykalkulována. Ani dříví, dodávané do pivovaru se nepočítalo, ačkoliv naproti tomu se počítal každý strych obilí, který obroční dodal na vaření piva. Položky prodeje dříví byly malé a výkazy spotřeby dříví, i když manipulece byla specifikována, byly velmi jednoduché. Tehdejší polesný mnoho kancelářské práce neměl. Za to musel býti více v lese a pěstoval zvěř pro potřebu vrchnosti. Tehdejší lesníci byli více myslivci a vyučování zvěře bylo někdy daleko důkladnější než účty dřevní. V celkové hierarchii byl polesný podroben purkrabímu, který spolu s ním revidoval hospodářství v lese, a které se dlouho omezovalo na určení spotřeby dříví, lesní pastvy a primitivní ochrany mladého dorůstajícího lesa.

Z vylíčených hlavních rysů agendy vidíme, že ve starší době důležitou část spisové pozůstalosti vedle spisů především hejtmanových zabíraly přerůzné účetní záznamy, výkazy, rejstříky, přehledy a účty. Hned v prvních počátcích organizace práce a správy na velkostatku vedou se účty a výkazy dvojí, hmotné a peněžní. První zachycují pohyb vyprodukovaného materiálu, hmoty, druhé peněžní výsledky tohoto pohybu. Účetní materiál je velmi důležitou složkou písemné pozůstalosti patrimoniálních úřadů. A je proto třeba o jeho vývoji a rázu říci několik podrobnějších slov.

Účtování, vedení účtů, jest jedna z nejdůležitějších složek agendy patrimoniálních úřadů. V obou vývojových periodách těchto svérázných úředních organismů, zabírají účty velkou část spisové pozůstalosti.

V oblasti vlastní správy hospodářské účty zaujímaly vlastně jádro celé činnosti, vedly se však účty i v tom úseku, který zasahoval do oblasti správy veřejné.

V diplomacie patrimoniálního úřadování musí tedy míti své místo i pojednání o vývoji a hlavních zásadách účetnictví, především účetnictví velkostatkářského.

Nejnovější definice účetnictví, pro něž se též užívá s oblibou cizího slova kompaktibilita, jest: soustavné zapisování obchodního jednání do knih k tomu určených, abychom mohli zjistiti stav jmění, jeho přibývání a ubývání, jaké obchody v určité době vykonány a přehled veškerých pohledávek a dluhů. To ovšem je definice pro vyvinutou formu účetnictví, předpokládající čistě peněžní hospodářství a obchodní vedení podniku. Středověký velkostatek obchodním podnikem zajisté nebyl a nebyl jím v čistém slova smyslu ani nově reorganizovaný velkostatek stol. 16. a století dalších. Proto také tato svérázná forma hospodaření vytvořila i svéráznou formu účtování. Způsob, jímž se velmi dlouho, někdy i až do posledních let účtovalo na velkostatku, nazýval se účetnictvím kamerálním, kameralistikou. Tento název souvisí s názvem kamera, tedy úřad, v němž se soustřeďují a vedou v evidenci příjmy a vydání. Příjmy na velkostatku staršího období pramenily z několika zdrojů. Hlavním, jak jsme viděli, byly dávky poddaných, peněžní i naturální. Vlastní hospodaření nebylo v této době ještě příliš významné. Účtování těchto příjmů bylo celkem jednoduché. Vybralo se od každého to, co bylo předepsáno, a to výběrčí úředník zase musel odvésti pánu dominia nebo vykázati, jak s ním naložil. Nejdůležitější kontrolní složkou byl tedy předpis a tento předpis byl dán např. urbářem.

Tento způsob účtování dal i základ účtování v době, kdy majitel dominia chtěl míti příjmy i z vlastního hospodaření. Zde skutečnost byla již složitější. V případě dávek a všech ostatních podobných příjmů nepředpokládá příjem žádné vydání na druhé straně. Podle dnešní účetnické teorie není v hospodaření vlastně příjmů bez vydání a zase opačně. V dřívějším velkostatkářském hospodaření tomu tak bylo. Kameralistickým způsobem také dříve hospodařil stát, který v jádru tak hospodaří ještě dnes, poněvadž má příjmy např. z daní, které nepředpokládají vydání, které by tyto příjmy, totiž zisk docílilo. Účtování na velkostatku v době, kdy se začalo hospodařiti i ve vlastní režii, přizpůsobilo evidenci těchto nových příjmů a vydání staré formě. Podstata tohoto účtování jest v tom, že se každá položka, již se zaznamenává určitá změna stavu ať již peněžního, ať naturálního, zaznamenává jen jednou. Buď je to příjem nebo vydání.

Záznam každé takové změny nebyl ještě záznamem o provedení změny, to jest o platbě nebo o vydání nebo příjmu hmoty. Zde tedy si můžeme představit i a zhodnotiti význam a nutnost oněch hospodářských konferencí, kterým jsme dříve věnovali pozornost. Na těchto konferencích byly schvalovány tedy nutné změny stavu, tj. např. prodeje, splátky, dodávka obilí, krmiva, vztah materiálu jednoho odvětví hospodářství k druhému. Výsledky tohoto jednání zaznamenávány byly ve zvláštních knihách, svého druhu protokolech (knihy konferenční – Konferenzbücher), rozdělených k vůli přehlednosti na účetní rubriky podle jednotlivých hospodářských odvětví. Tyto záznamy sloužily však jako poukaz k vydání nebo příjmu toho, co má býti vydáno. V tomto předpisu máme tedy zachycen celý obraz onoho mnohotvárného pohybu peněz a věcí při hospodářství. Vlastní platba a vlastní plnění pak se zaznamenalo zvláště v hlavním účtě, hlavní knize účetní, pomocí různých účtů dílčích a věcných. Vyvinutá forma kamerálního

účetnictví musí tedy při číselném vyjádření mít dvě kolony: v jedné je předpis (tedy záznam toho, co se státi mělo), v druhé plnění (tedy záznam toho, co se skutečně stalo), něm. Vorschreibung a Abstattung. Představíme-li si to konkrétně, najdeme třeba v rubrice pivovarů v příjmech peněžních: prodáno tolik a tolik věder piva tam a tam a hned za tím jedna kolona předpisu, kde je stanovena cena na jednotku a cena na celé množství. Záznam o platbě je v další koloně třeba vyjádřen v několika číslicích, a to zcela přirozeně podle toho, jak a kdy příjemce platil. Mohl ovšem i zůstat dlužen, po případě pohledávka byla odepsána.

Výdaje, které pivovar měl, byly zase zanešeny v rubrice výdajů podobným způsobem. Na hospodářské konferenci bylo ustanoveno množství i cena obilí, které pivovar koupí nebo odebere. Cena zaznamenána jednotlivě i souhrnně v předpisu, skutečné dodání a platba mohly pak být uskutečňovány zase postupně.

V konečném sumáři jednotlivých účetních rubrik hlavního účtu sešly se tedy všechny příjmy a všechna vydání a jejich srovnání dalo pak obraz o celkovém výsledku hospodaření. To v prvních dobách stačilo. Později však, když se jednotlivá odvětví velkostatkářského hospodaření více specializovala a zintenzivněla, bylo třeba znáti, jak které z těchto odvětví hospodaří.

Z knihy, vedené stylem kamerálním, se to dalo zjistiti jen výtahem z příjmů a vydání, dané rubriky a kalkulací. Stejně tomu bylo, když se jevila potřeba uprostřed hospodářského roku přezkoumati si jednotlivé rubriky. Bylo k tomu třeba vždy zvláštního propočítávání. Proto zejména v 2. pol. 19. stol., když položky dávek poddanských v důsledku zrušení poddanství, zmizely z účetních knih hospodářských, ozývaly se hlasy, aby se zavedlo účetnictví dokonalejší, totiž podvojně.

Tento účetní styl byl dávno znám a propracován zejména v obchodě. Sestaven je právě na základě shora zmíněné teorie, kde neexistuje příjem bez vydání a vydání bez příjmů. Podvojně je toto účetnictví zvané proto, že každý záznam děje se dvakrát. A to jednak na účtě dávajícího čili věřitele (dal) a po druhé na účtě přijímajícího, čili dlužníka (má dáti). Tento způsob měl tu výhodu, že hned z prvního nahlédnutí do jednotlivých kont bylo viděti, jak si každá rubrika stojí.

Podvojně účetnictví se ve velkostatkářském účetnictví neujalo všeobecně. Pro archiváře stačí i dnes, vyzná-li se v účetnictví kamerálním.

Účetnictví kamerální předpokládá dvojí zvláštní účtování, a to hmotné a peněžní. Dále vedle hlavního účtu je ještě řada účtů pomocných. A hlavní účet je uzavřen a vysvětlen pak ještě bilancí.

Jest pochopitelné, že k tomuto složitému systému záznamů a kontroly došlo se po určitém vývoji. Začátek tohoto vývoje můžeme dobře sledovati právě v 16. stol., kdy se u nás velkostatkářské hospodaření počíná rozbíhati.

Základem tohoto účetnictví bylo jednak rozdělení práce na velkostatku mezi jednotlivé úředníky a jednak zmíněné již konference, které z počátku byly tedy týdenní. Tím dán počátek jednak dvojímu účtování, totiž hmotnému a peněžnímu a jednak i pomocným a dočasným záznamům.

Sešity pomocné nazývají se ve staré době cedule. A tak obroční zaznamenával po celý týden příjem a výdej jemu svěřeného obilí do cedule týhodní obilní, purkrabí zase příjem a výdej dobytka a dobytčích produktů do cedule dobytčí, cedule mléčné. Pivovarský písař vedl ceduli téhodní sladovnickou a varní, ovčák ovčí počet týhodní. Důchodní pak zaznamenával došlé příjmy a vydání do cedule týhodní peněžité.

Tato cedule někdy byla rozdělena – jedna pro příjmy, jedna pro vydání, ta se jmenovala někde cedule týhodní – outratní a vedl ji písař outratní. Purkrabí vede také cedule sklepní o nářadí a stavebním materiálu. Lesník to měl jednodušší, stačil mu rejstřík prodeje a účet dřevní. Také pohyb hmoty a peněz a změny v hospodářství rybničním nebylo potřebí zachycovati v týdenních přehledech. Stačila jednoduchá nebo periodická registra rybniční o obsádkách a výlovu a registra příjmů.

S těmito cedulemi přicházeli jednotliví úředníci na týdenní konference. Každý záznam musel být doložen buď účtem nebo jiným dokladem a potvrzením. Bylo také však dost takových záznamů, které zachycovaly placení již předem předepsané a periodicky se opakující. Popsání určitého záznamu v těchto cedulích bývá k naší potěše a poučení někde hodně mnohomluvné. Kdežto dnes se dbá co nejvíce stručnosti a v účetních knihách převládají opravdu cifry, v dobách starších se tu hodně povídá, takže každá taková cedule poskytuje někdy více čtení než počítání. Obroční třeba zaznamenává obvyklou dávku mouky do kuchyně pro čeled' a napiše tedy: tolik a tolik žejdlíků mouky pro čeled' na koláče o posvícení. Nebo důchodní zaznamenává malý poplatek poslovi za donášku nějakého spisu: Poslovi 4 kr. za donešení oznámení, že krajský hejtman má přijeti tu neděli po sv. Michalu. Drábovi 5kr., když jel s vozem do Budějovic, item jeden kr. na clo a že se musel kůň kovati ještě 8 kr.

Cedule byly revidovány hejtmanem a podepsány. V příštím týdnu napsal důchodní hlavní věci z nich buď jednotlivě, buď souhrnně do register hlavních, účtů souhrnných peněžních. Na větších hospodářstvích týdenní cedule přepisovány ještě do měsíčních cedulí a z nich teprve sestavován účet hlavní. Každý z odborných úředníků si hmotné cedule zaznamenával buď do cedulí měsíčních a z nich pak do účtu souhrnného.

V peněžním účtu hlavním jednotlivé cedule, shrnující výsledky v jednotlivých odvětvích hospodářských dávají základ k systematickému a věcnému rozdělení účtu peněžního.

V první formě byly to vlastně spíše záznamy o tom, co se událo, co se přijalo, co se vydalo. Aby nám dával účet obraz jakéhosi řízeného pohybu, k tomu bylo třeba ještě dalšího vývoje. Zatím účet nám jen registruje změny a pohyb. V hlavním účtě, a to obyčejně na počátku najdeme pochopitelně i záznamy o placení všech rozličných dávek poddanských.

Vedle účtu vlastního hospodaření vedly se i účty o záležitostech veřejné správy, pokud si vyžádaly vyúčtování. Byla to zejména agenda, související se správou jmění sirotčího a agenda daňová s účty kontribučními. Jejich účetnický obraz byl vcelku jednoduchý.

Všechny účty a rejstříky tak pěkně mnohomluvné z první periody nově zreorganizovaného velkostatkářského hospodaření jsou vsutku prvotřídním pramenem pro dějiny hospodářské, sociální i pro dějiny cen. V nich je uzavřen kus mnohotvárného a pestrého života, rozvíjejícího se v oblasti dominia. K otevření tohoto světa jest třeba klíče. Jedním z nich jest tedy znalost účetnických metod, jiným však rozluštění v účtech užívaných značek pro míry, váhy a peníze. O nich nemáme dnes ještě jasnou představu. Zatím víme, že se peníze počítaly na kopy grošů, nejdříve české, ke konci 16. a 17. stol. na mišenské. Hranici nelze stanoviti přesně. Pozemky se měří na lány, jitra, sáhy, korce, strychy, hony, záhony,

provazce; lesní na leče, tenata, horní na látra. Míry a váhy máme: sudy, vědra, džbery, pinty, žejdlíky, centnýře, váhy, kameny, libry, loty, míle, sáhy, lokte, kopy, palce, čárky, věrtele, měřice, měřičky, kopy a mandele. Nebylo dlouho měř jednotných. Byly velké rozdíly mezi místními, třeba sousedními mírami.

Snahy o jednotnou úpravu měř a vah počaly se čas od času objevovat. Účinnějšími se staly právě v době, kdy se začíná rozvíjet velkostatkářské hospodářství. První pokus širokého významu stal se sněmovním usnešením z r. 1549. Jednalo se tehdy o to, aby až na malé varianty zavedeny byly všude míry pražské. Ale brzy se vyskytovaly nemalé obtíže a na sněmu v r. 1607 se opět usnášejí stavové, aby všechny míry a váhy království se srovnávaly s mírami a vahami, obvyklými na Starém Městě pražském, a ty tedy, aby platily za královské míry. 1609–10 toto usnešení bylo opět opakováno. Ale ani potom jednotnost se nepovedla. Starý zvyk se snadno neztrácí.

V r. 1614 bylo nové usnešení o této věci a stanovena i lhůta, do kdy se tak má státi a pohroženo pokutami, ale ani to nepomohlo. Další zjednodušovací snahy překazila následující bouřlivá doba. Všechny tyto snahy, podporované i nařízeními císařskými i v době pobělohorské, pomohly sice rozšířit hojně pražské míry, ale jednotu přece jen nezjednaly.

Radikální zásah do pestré soustavy měř a vah znamená patent Marie Terezie z r. 1764 o zavedení dolnorakouského systému měř k nám. Tento zásah byl u nás těžce pocítován. Poukazovalo se na to, že je to nemalé ponížení nejen české míry, nýbrž i celého českého života, neboť pro bohaté a hospodářsky rozvinuté české země předpisuje se soustava chudé země dolnorakouské. Přesto, že tehdy již stát svým dozorem nad patrimoniálními úřady měl možnost nemalého nátlaku v této věci a také jej vykonával, užívání staré míry dlouho se udrželo, nakonec však přece jen zvítězila míra dolnorakouská, platící do r. 1871, do zavedení soustavy metrické.

Souhrnného přehledného pojednání o starých mírách a vahách nemáme. Pro poučení v těchto věcech musíme se obracet do hodně nepřehledné práce Aug. Sedláčka: Paměti a doklady o starých českých mírách a vahách (Rozpravy 65). Dobrou pomůckou pro užívání tohoto díla je rejstřík jmenný a věcný k Sedláčkovi, který sestavil Dr. A.L. Krejčík.

Ve starších účtech neuznává se obyčejně stejných časových termínů jako nyní. Hlavní účty uzavíraly se obyčejně již za půl roku. Účty celoroční přicházejí také, spíše však výjimečně.

Řekli jsme také již shora, že základ účtování tvořily záznamy o poddanských dávkách. Placení těchto dávek, jak víme, bylo termínováno nejobvyklejšími termíny sv. Jiří (24.4) a sv. Havel (16.10). Tyto termíny vzaty byly jako konečná data účtů pololetních a máme tedy účet peněžní hlavní panství N.N: od sv. Jiří 1560 do sv. Havla 1560 a druhá jeho část od sv. Havla 1560 do sv. Jiří 1561. Setkáme se však i s jinými termíny, např.: sv. Mamert 11.5 a sv. Martin 11.11, sv. Jiří 24.4. a sv. Michal 29.9. Jsou však také i takové účty z doby předbělohorské, které se drží půlletí roku kalendářního.

Sociální postavení domkářů a bezzemků v poslední fázi feudalismu (1781–1848)

PhDr. Ing. Jaroslava Honcová, CSc.

Vesnické bezzemky z druhé poloviny 18. a první poloviny 19. stol. lze dělit podle majetku do několika skupin. Zásadní rozdíl je mezi domkáři, kteří měli vlastní domek, často se zahrádkou, postavený na dominikálním, obecním, selském nebo kostelním pozemku a podruhy (Innleute), kteří zůstávali v nájmu u sedláků. Domkáři bývali někdy rozdělováni jako domkáři na dominikálu, často v pramenech nazýváni emfyteuti a na rustikálu, kam náleželi ostatní domkáři. Při stanovení pojmu domkář vycházím z patentů z konce 18. stol. a z vyvozovacích patentů.

Domkáři uzavírali s vlastníkem pozemku na kterém stavěli svůj domek, ať už jím byla vrchnost, fara nebo obec, zvláštní smlouvu. Pozemek, na němž byl domek se souhlasem majitele vlastním nákladem domkáře postaven, případně i zahrádka, zůstávaly dále v majetku původního majitele, který měl nadále dominium direktum, kdežto domkář vykonával dominium utile. Poměr mezi domkářem a majitelem půdy byl původně dán smlouvou. Proto byly poplatky a rozsah povinností individuální, od poslední čtvrtiny 18. stol. byl tento vztah usměrňován státními zákony. Někdy byla domkářská kolonizace hromadná, ba dokonce byly zakládány i celé vsi – např. Netřeby – panství Tachlovice (1780). Hlavním důvodem byla pro vrchnost v těchto případech potřeba stálých pracovních sil, např. pro nově založený dvůr, nebo i pro některý jiný panský podnik. Kromě toho, pozemky, které dříve ležely ladem, poskytovaly nyní pravidelný důchod. Domkář složil obvykle určitou zákupní částku, potom platil stálý roční plat.

Početná vrstva vesnických bezzemků již v druhé polovině 18. stol. silně narušovala feudální vztahy. Jejich poměr k feudálnímu vlastníku panství již nevyplýval z držby zemědělské půdy. Vztah dominikálních domkářů k vrchnosti byl dán individuální smlouvou mezi vrchností a domkářem. Obecní domkáři neměli k vrchnosti žádné povinnosti. Funkci vrchnosti zde zastávala obec, ovšem obec osedlých. I povinnosti dominikálních domkářů k vrchnosti byly z počátku velmi malé. Se vzrůstajícím počtem domkářů se ovšem snažila vrchnost tyto povinnosti upravovat a zvyšovat. A ještě jeden důležitý moment přistupuje: vrchnost často již nemohla této kategorii poddaných, kterou půda neživila, zajistit dostatečnou obživu na panství. Ze soupisů lidu na panství tachlovickém v druhé polovině 18. stol. seznáváme, že část domkářů bezzemků pracuje již v jiných vsích na panství. U podruhů tomu bylo obdobně, s tím rozdílem, že tato část obyvatelstva byla pro svou nepřipoutanost k vlastnictví ještě pohyblivější. Proto nacházíme u jejich jmen velmi časté zmínky o povolení vrchnosti k pobytu ve městech i mimo panství za prací. Mezi podruhy byla zapisována i největší chudina – vandráci a žebráci, jichž počet nebyl právě malý a kteří byli pro správu panství živlem obtížným a nežádoucím. Čeď byla na rozdíl od domkářů a podruhů vesměs svobodná a byla rovněž velmi pohyblivým živlem.

Příznačným rysem bezzemků je rovněž podstatně vyšší účast na peněžním trhu oproti rolníkům, neboť byli odkázáni na peněžní mzdu, nikoliv na výnos rolnického hospodářství.

Stát se je snažil podchytit a začlenit do feudálního systému a stanovit přesné povinnosti jednotlivých kategorií bezzemků vůči vrchnosti a vůči státu. Činil tak řadou patentů, dvorských dekretů a guberniálních nařízení. Nejdůležitější je první z nich z roku 1775.

V té době tedy český venkov vykazoval značné přebytky bezzemků, pro něž nebylo uplatnění v pracovním procesu. Naproti tomu vznikající průmysl potřeboval volnou pracovní sílu. Tato hospodářská nutnost vyvolala vydání známého patentu Josefa II. o zrušení nevolnictví z r. 1781. Zrušení nevolnictví umožnilo bezzemkům, kteří se nemohli uživit na panství, odchod do měst a vznikajících průmyslových center, takže od té doby musíme růst vesnic a jejich sociální diferenciaci sledovat v souvislosti s průmyslem.

Robotní patent z r. 1775 otvírá řadu dalších patentů, dvorských dekretů a guberniálních nařízení, které přesně stanoví postavení domkářů a podruhů ve feudální společnosti a jejich poměr a povinnosti k vrchnosti. Tato ustanovení platila ještě do roku 1848 a jsou citována v právních příručkách první poloviny 19. stol. Robotní patent z r. 1775 a patent o zrušení nevolnictví z r. 1781 mají základní význam pro bezzemky. První upravuje jejich postavení ve feudální společnosti a povinnosti k vrchnosti, druhý jim umožňuje odchod ze vsí, v nichž se mohli těžko uživit, do měst, kde se stali převážně složkou vznikajícího proletariátu.

Robotní patent z r. 1775 rozděluje poddané do devíti kategorií podle výše kontribuce, dle níž se řídil též rozsah robotní povinnosti. Bezzemci spadají zpravidla do tří kategorií. Nejnižší robotní povinnost 13 dní ročně pěstí roboty měli všichni podruzi a domkáři, kteří platili kontribuci 57 kr., domkáři, kteří podléhali kontribuci 2 zl. 51 kr. – 26 dní roboty (sem patřili většinou dominikální domkáři, kteří bývali zpravidla vybaveni zahradou), domkáři s povinností kontribuce nad 2 zl. 51 kr. měli robotovat 1 den týdně, tj. 52 dní v roce. Ve vyšších kontribučních třídách se již domkáři vyskytovali zřídka. V pozdějších nařízeních bylo stanoveno, že domkáři, kteří měli postaveny domky na rustikálních pozemcích (obecních, kostelních, selských), měli robotovat 13 dní ročně, stejně jako podruzi, byla-li jejich dřívější robotní povinnost ještě nižší, měla být zvýšena na 13 dní. Robotě podléhaly všechny dospělé osoby na panství: živnostníci, řemeslníci, tovární dělníci, vysloužilí vojáci a invalidé. Mohli ji vykonávat in natura, nebo reluovat v dohodě s vrchností. Při reluaci se kalkuloval 1 robotní den 8 kr. Pokud měl domkář s vrchností starší smlouvu, která mu ukládala nižší robotní povinnosti, např. 6–8 dní v roce, zůstávala tato v platnosti.

Kromě robotních povinností platili domkáři každoroční peněžní dávky vrchnosti. Domkáři všech kategorií platili vrchnosti ročně ochranný poplatek (Schutzgeld), nejprve nízký, např. 5–7 kr., na toskánských panstvích se koncem 18. stol. ustálil na 35 kr. Domkáři usazení na dominikálu platili vrchnosti jako vlastníku půdy ještě stálou roční činži, která činila, uvedeme-li příklad toskánských a jiných panství z pražského okolí (Tachlovice, Buštěhrad, Zvoleněves), obvykle 1 zl. 10 kr. + poplatek za užívání zahrady, který byl odstupňován podle velikosti zahrady: roku 1815 Tachlovice – domek se zahradou o rozloze 164 sáhů zákupní cena pozemku 20 zl., platí ročně z domku 2 zl., ze zahrady 4 zl. (Na tachlovickém

panství pobírala vrchnost ročně od domkářů: r. 1790 27 zl. 50 kr., r. 1810 již 329 zl. 34 kr., r. 1830 – 998 zl. 50 kr., r. 1848 – 964 zl. 19 kr.).

Pro dominikální domkáře bylo nemalým zatížením laudemium – poplatek, který byl placen při změně vlastníka domku prodejem nebo dědictvím vlastníku půdy, tedy vrchnosti. Laudemium obnášelo 5–12 % ceny domku. Na toskánských panstvích bylo vybíráno podle patentu z r. 1771 ve výši 2% při převodech v přímé linii, jinak 4 %. Roku 1801 byla na toskánských panstvích provedena revize laudemia, zjištěno, že ve většině starších smluv není laudemium uvedeno, proto se je tito domkáři zdráhali platit. Vrchnost argumentovala s tím, že vybírání laudemia vyplývalo podle římského práva ze vztahu domkáře k vrchnosti jako vlastníku půdy a nebylo je třeba zvlášť uvádět ve smlouvách. Nejstarší doklad o laudemiu na těchto panstvích je z r. 1734.

Avšak tento názor vrchnosti byl těžko hájitelný. Docházelo někdy i k dlouholetým soudním sporům. Byl-li domek postaven na pozemku, který náležel společně vrchnosti a obci, např. společná pastvina, museli se vrchnost a obec podělit o výtěžek laudemia. Laudemium bylo značným zatížením pro poddané. V peticích k Národnímu výboru z r. 1848 volají četné hlasy po jeho odstranění.

Pozemek ke stavbě domku získal domkář původně buď zdarma nebo za poměrně nízkou zákupní cenu (10–20 zl. na panství tachlovickém). Větším zatížením byla jistě stálá roční činže. Cenou domku se rozuměla především cena stavení. Počátkem 19. stol. pohybovaly se ceny domků cca 30–60 zl., po finančním krachu z r. 1811 do r. 1848 ceny značně kolísají mezi 100–400 zl., jeví však tendenci spíše vzestupnou. Např. r. 1802 se cena domku o 1 světnici, komoře a půdě, s chlívkem a zahradkou o 14 s. – 40 zl., avšak ještě téhož roku byl tento domek prodán za 60 zl., r. 1812 byl prodán jiný domek v téže vsi a se stejným příslušenstvím a zahradou o 12 s. za 100 zl. Roku 1806 činí cena domku o 1 světnici, 1 komoře, 1 síni, s kuchyní, půdou, chlívem, mlatem a zahradou o 69 s. – 440 zl.

Prodej domku se mohl uskutečnit jen se souhlasem vrchnosti, u domků na dominikálu měla vrchnost předkupní právo. Do zápisu v pozemkových knihách byla vtělována i ustanovení o povinnostech vůči vrchnosti nebo obci. V některých nacházíme i jiná zajímavá ustanovení – např. domkářská pozemková kniha panství Tachlovice – zápis z r. 1839: „Držiteli za zakazuje udržovat styky s mlatci a kupovat od nich kradené obilí“. Velmi časté bývají zápisy tohoto druhu: „Naproti tomu se zapovídá, žádný cizí podezřelý lid neb toulající se čeládku, aniž daremné schůzky neb hry v svém domku přechovávat, tím méně s takovým soukromou známost mít“. (Pozemková kniha panství Horoměřice, ves Chýně.)

Domkáře, neplnění své povinnosti – směla vrchnost domku zbavit za náhradu.

Dalším finančním zatížením domkářů byly státní daně, poplatky církvi a škole.

Obecní domkáři platili obci jako vlastníku půdy obdobně poplatky, jako domkáři usazení na dominikálu vrchnosti.

Kromě toho byli povinni vykonávat noční hlídky, různé posílky a pracovat na obecním díle. Domkáři a ostatní bezzemci nebyli však plnoprávními členy obce. Nepodíleli se na správě obce a obecního jmění, ani neměli právo pást bezplatně na obecních pastvinách. Všechna práva náležela pouze osedlým. Domkáři, ačkoliv nevlastnili půdu, většinou chovali v omezeném množství domácí zvířata. Relace z roku 1776 předpokládá, že průměrný domkář chová krávu s ročním užitkem 10 zl., neb alespoň kozu s ročním užitkem 4 zl. Také v popisech domků, ve smlouvách

nebo v pozemkových knihách, nacházíme obvykle zmínku o chlívkou Za účast na užívání obecních pastvin, kde pásal stáda rustikalistů obecní pastýř, platili domkáři obci poplatek od kusu. Výše taxy byla na jednotlivých panstvích různá. Rovněž vrchnost měla právo spolupastvy. Roku 1848 se platilo z krávy 2–6 zl., nejobvykleji 4–5 zl., z kozy nebo prasete byla stejná taxa 1 zl. 30 kr. – 2 zl. Někdy byla peněžní taxa kombinována s naturální.

Např. ves Dobříň, panství Roudnice:

z krávy	1 zl. 18 kr.	+ 3 čtvrtce žita
z prasete	9 kr.	+ 1 1/2 čtvrtce žita
z husy	6 kr.	+ 1 čtvrtec žita

Při vzrůstajícím počtu domkářů se v první polovině 19. stol. projevovala mnohdy snaha o omezení či zákaz chovu dobytka domkářům. Takový zákaz byl při stavbě nového domku vtělen i do pozemkových knih. Tachlovická vrchnost povolovala domkářům, usazeným na dominikálu, kteří měli najatá panská pole, chov dobytka, aby mohli řádně hnojit, ale počet dobytka povolovala vrchnost a mohla jej podle potřeby omezit, případně i zapovědět, zvláště, činil-li škodu.

Kde nestačily pastviny, pášlo se i v lesích, na škodu lesním porostům. Proti tomu vycházely zákony vrchnosti.

Kromě platů státu, vrchnosti a obci, platili domkáři faráři za náboženské úkony (křest, svatba, pohřeb), učители za každé dítě sobotales od 12 kr. Na panství Lysá nad Labem platili sobotales za každé dítě 1 zl. 30 kr., takže již otec tří dětí své děti do školy posílat nemohl.

Podle povolání lze rozdělit bezzemky do několika hlavních skupin: zemědělské a lesní dělníky, průmyslové dělníky a domácí pracovníky, pracující pro průmysl a řemeslníky.

Nejlépe žili řemeslníci, organizovaní v ceších blízkých měst a městeček, i když výdělek venkovského řemeslníka nedosahoval výše výdělku řemeslníka ve městě a musel si mnohdy přivydělávat nádenickou prací nebo nájmem polí. Nejčastějšími vesnickými řemeslníky byli kováři, ševci, krejčí, zedníci, koláři a tesaři.

K hlavním zdrojům obživy náleželo – a v zemědělských krajích bylo zcela převažujícím – zemědělství. Domkáři si najímali panskou, kostelní, obecní i selskou půdu v malém rozsahu. Avšak podmínky najímání se neustále zhoršovaly. V druhé polovině 18. stol. leželo ještě dost polí ladem. Patent z 22.4.1784 stanoví ještě dlouhodobá osvobození od státních daní, vrchnostenských dávek a desátků pro toho, kdo převezme a vzdělá zpustlá pole. Stávalo se i, že vrchnost, aby si zajistila stálé dělníky ke dvoru, umožnila stavbu četných domků na dominikálu a jejich držitelům pronajala i něco dominikální půdy. Jindy pronajímal majitel panství menší výměry i bez pracovního závazku. Ovšem během let dostával majitel panství od jiných zájemců výhodnější nabídky, proto odňal nájemcům pronajatou půdu a pronajal ji dále v dražbě. Vesměs se ustálila nájemní doba na 6 let. V licitačním řízení byli domkáři často vytlačováni bohatými sedláky. Bylo-li pro vrchnost výhodnější pronajmout celý dvůr, byli domkáři rovněž zbaveni půdy a všech výhod (Aloisov, panství Uhřetěves). I kostelní a obecní půda byla pronajímána v dražbě za obdobných podmínek. Na panství Stěžery na Hradecku pronajímala vrchnost r. 1848 1 korec půdy nejhorší jakosti za 6–10 zl. ročně, na panství Kopidlno platili nájemci z 1 měřice 3–5 zl. + 1 měřice obilí. Nájemci platili nájem obvykle pololetně o sv.

Jiří a o sv. Havlu. Neplatil-li nájemce řádně nájem, směla se vrchnost odškodnit na jeho majetku a vypovědět mu předčasně nájem. Nájemce byl povinnen pole řádně vzdělávat, každý třetí rok ponechat úhorem, 1/2 úhuru vždy hnojit, dovolit na úhoru pastvu panského dobytka.

Hospodářskou situaci těchto domkářů ztížila ještě několikaletá neúroda brambor v letech čtyřicátých.

Malá výměra najaté půdy nepostačila většinou krýt potřeby výživy rodiny. Hlavním zdrojem výživy byla proto práce nádenická, převážně opět v zemědělství. Nejvíce bezzemků bylo zaměstnáno při dvorech, zvláště na panstvích, kde byla provedena reluce. Kromě sezónních prací byla stálá práce mlatců, neboť se mlátilo obilí až do jara. Avšak již v peticích domkářů z r. 1848 se ozývají ojedinělé stížnosti na vytlačování mlatců z práce zaváděním mlátiček. Mzdy zemědělských dělníků u dvora se v různých krajích a panstvích lišily, podle údajů v peticích se pohybovaly denní mzdy mezi 6–18 kr., někde uvádějí vyšší hodnocení práce ve žních při sekání obilí 18–30 kr.

(Příklady: panství Benátky – 18 kr., ve žních při sekání obilí – 30 kr., St. Smrkovice – 14 kr., ve žních při sekání obilí – 24 kr., Cerekvice – 16 kr., Kopidlno – 14 kr., ve žních – 18 kr., Lysá nad Labem – 12 kr., St. Zvíkovec – 6–15 kr., Smidary – 7 kr., Zámorsk – 6–8 kr., Stěžery – 6–8 kr.).

Bezzemky zaměstnávali i velcí sedláci, zejména při sezónních pracích. V lesnatých krajích náleželi domkáři a podruzi mezi lesní dělníky, u velkých řek byla jejich zaměstnáním voroplavba.

S rozvojem domácího průmyslu v druhé polovině 18. stol. se stalo domácí tkalcovství a přadláctví důležitým zdrojem obživy pro bezzemky, zejména v některých krajích pohraničních – Litomyšlsko, Podkrkonoší, Jizerské hory. V letech po vydání patentu o zrušení nevolnictví odcházeli četní bezzemci do měst, avšak většina jich zůstávala i nadále ve vsi, neboť průmysl byl teprve v počátcích. V plátenictví, soukenictví, bavlnářství a sklářství převládala dosud rozptýlená manufaktura, takže pracovníci bydleli dále ve vsích.

V období roků 1781–1848 přibývalo v českých zemích obyvatel – z 2 1/2 milionu v Čechách a téměř 1 1/2 milionu na Moravě a ve Slezsku roku 1781 na 3,800.000 v Čechách a na 2.000.000 obyvatel na Moravě k roku 1846.

Patent o zrušení nevolnictví uvolnil reservoár pracovních sil z venkova. Koncem 18. stol. převládaly ještě manufaktury, které kromě vlastních pracovníků zaměstnávaly značný počet domácích výrobců faktorským způsobem, zejména v tkalcovství, přadláctví a sklářství. Tito pracovníci bydleli tedy nadále ve vsích. Plátenictví bylo tehdy ještě na vzestupu, roku 1799 se uváděl počet 600.000 osob zaměstnaných v tomto oboru. Hutní výroba byla v úpadku, dolování v úplných počátcích. Počátkem 19. stol. zavládla v plátenictví deprese, způsobená především konkurencí bavlny. Kontinentální blokáda a finanční krach r. 1811 způsobily a prohloubily krizi manufakturní výroby a urychlily přechod ke strojové výrobě. Vytvářely se větší továrny s převažujícím strojním zařízením ve městech, s průmyslovými dělníky, usazenými poblíž továrny.

V pohraničních krajích nastal pokles plátenictví, zavádění strojové výroby vytlačovalo domácí pracovníky z výrobního procesu. Přesto, že průmysl odčerpával venkovu určité množství pracovních sil, nebylo tempo jeho rozvoje ještě postačující,

většina bezzemků zůstávala stále ještě na venkově, naopak zavádění strojů vytlačovalo z pracovního procesu i dělníky v průmyslu již zaměstnané.

Finanční krach r. 1811, průmyslová krize po pádu kontinentální blokády, k níž se přidružila od r. 1818 i krize zemědělská, jejíž důsledky byly pociťovány až do 40 tých let, to vše přinášelo pro bezzemky těžké sociální důsledky.

Stoupaly ceny potravin, proto bylo nutno částečně zvyšovat nominální mzdy zemědělských dělníků, ačkoliv reálné mzdy vykazovaly stálý pokles. Velkostatek, rovněž těžce postižený agrární krizí, přecházel často tam, kde již byla provedena reluce, zpět k robotní práci. Rovněž byly zvýšeny stavy levnější zemědělské čeledi na úkor zemědělských dělníků. Nezaměstnanost zemědělských dělníků probíhala současně s vytlačováním domácí výroby strojovou konkurencí z pracovního procesu. Vyšetřování poddanských poměrů v jednotlivých krajích z roku 1827, prováděné krajskými úřady, přiznává pokles zaměstnanosti v těchto krajích: chrudimském, rakovnickém, boleslavském, klatovském a píseckém. Nejvyšší purkrabí Chotek vysvětloval nedostatek zaměstnanosti lidu všeobecným nedostatkem peněz s následky všeobecných poměrů z minulé doby. Ve čtyřicátých letech prohloubila neúroda brambor bídu vesnické chudiny.

Počet bezzemků na venkově během první poloviny 19. stol. vzrůstal úměrně s přírůstkem obyvatelstva. Na panství Tachlovice se k r. 1840 počet bezzemků zdvojnásobil proti r. 1790 a převyšoval více než 4krát počet rolníků. Přitom celkový počet obyvatelstva vzrostl z 5.346 osob r. 1790 na 9.421 osob r. 1840. Zatím co koncem 18. stol. pozorujeme značné přibývání domkářských rodin a úbytek podruhů, v první polovině 19. stol. přibývá domkářů poměrně nepatrně, v letech 1810–1845 z 31 vesnic na panství tachlovickém v 8 vesnicích nebyl postaven žádný domek, v 6 vesnicích bylo postaveno po 1–2 domcích, v 7 vesnicích po 3–4 domcích, ve zbývajících 10 vesnicích vzniklo více domků, avšak nejvíce 12 (Červený Újezd). Naproti tomu počet podružských rodin vzrostl na panství z 711 r. 1790 na 1966 r. 1840. Tachlovické panství bylo v kraji čistě zemědělským, sledujeme-li poměry na sousedním bustěhradském panství, vidíme počátkem 19. stol. obdobnou situaci, avšak od 30tých let 19. stol. nastal rozvoj buštěhradských uhelných dolů, které zaměstnávaly r. 1845 – 550 horníků, z nich 400 z řad domkářů a podruhů buštěhradského panství, trval i příliv pracovních sil z okolních panství. Na tomto panství proto v daném období domků stále přibývalo, roku 1847 byl počet domků pětinašobný proti roku 1768. Rovněž na panství žamberském v Orlických horách je v období 1790–1848 větší růst obyvatelstva nežli domů, zejména v letech 1836–1848 nastala stagnace stavebního ruchu.

Celkově lze říci, že počet bezzemků koncem feudalismu na vsi již vesměs převažoval nad rolníky. Podíl domkářů a podruhů ve struktuře bezzemků se měnil podle místních podmínek.

Počet vesnického obyvatelstva rostl rychleji nežli přibývala stavení, zhoršovala se i bytová situace poddaných, zejména bezzemků. Průměrný domek měl světnici a komoru, nebo světnici, kuchyň a komoru. V těchto prostorách bydlela často nejen rodina domkáře, ale i výměnkář, nebo dokonce další podružská rodina. Odstupoval-li domkář domek svým potomkům, vyhrazoval si výměnek, který obsahoval obvykle byt, někdy s otopem (teplý byt), někdy část chléva a zahrady, dále v něm byly zahrnuty náklady na pohřeb.

Ve svých žádostech v peticích k Národnímu výboru z r. 1848 požadují bezzemci vůči vrchnosti zejména zrušení roboty a pronajímání panské půdy bez dražby, ozývají se též již ojedinělé požadavky o umožnění zakupu určité výměry panské půdy pro bezzemky. Nevystupují ještě požadavky mzdové, ačkoliv je již poukazováno na nízké nádenické mzdy u dvorů, které uživí sotva jednu osobu.

V první polovině 19. stol. je česká vesnice dokonale sociálně diferenciována. V podstatě se dělila na dvě základní vrstvy – osdlé (sedláky a chalupníky) a bezzemky (domkáře a podruhy). Uvnitř těchto vrstev byly ovšem majetkové rozdíly, mnohdy dosti značné. Zvláštní postavení zaujímal emfyteuti, usazení na dominikálu a uživající dominikální půdu, kteří právně náleželi mezi bezzemky, neboť půda, na níž hospodařili patřila vrchnosti, majetkově se však rovnali mnohdy i zámožným sedlákům, např. mlynáři nebo hostinští. Sedláci a chalupníci se pokládali za jediné pravé členy obce, jim náležela správa obce i užitek z obecního jmění. Na velkých sedlácích byli bezzemci často i existenčně závislí, pracovali na jejich polích, zejména v sezónních pracích.

Ve zmíněných peticích zaznívají proto požadavky na spoluzívání, často i rozdělení obecních polí mezi bezzemky. Obdobné požadavky vznášeli bezzemci vůči farským pozemkům. Dále se ozývaly hlasy z řad bezzemků po účasti na správě obce a obecního jmění.

Rok 1848 odstranil feudální vztahy. Robotní povinnosti domkářů byly zrušeny bez náhrady. U dominikálních domkářů zbýval ještě vyvazovací poplatek za domky, postavené na dominikálu.

Odstranění robotních povinností znamenalo větší potřebu námezdních pracovníků v zemědělství. Feudální velkostatek se přeměňoval postupně ve velkostatek kapitalistický a zaměstnával větší počet zemědělských dělníků z řad domkářů.

Nevyřešeny zůstaly rozpory mezi sedláky a vesnickou chudinou. Po roce 1848 přibýly do obcí, které dosud právně tvořili rustikalisté, další složky – velkostatek a bezzemci. Avšak obecní pozemky zůstávaly nadále v rukách bývalých rustikalistů (sedláků a chalupníků) a staly se předmětem ostrých vleklých sporů. Vlivem hospodářských přeměn byla většina původních obecních pastvin přeměněna v pole, která byla rozdělena mezi sedláky. Obecní nařízení z r. 1849 ani obecní zřízení z roku 1864 neřešilo požadavky účasti bezzemků na obecním jmění. Naopak, často se stávalo, že sedláci učinili před soudem prohlášení, že jednotlivé obecní pozemky drží už přes 40 let, a tyto jim byly přičteny do úplného vlastnictví. V některých obcích zmizel zcela obecní majetek. I v dalším historickém období existoval na české vesnici dvojitý lid s rozdílnými zájmy: rolníci a domkáři, přičemž domkáři měli početní převahu. Ale to už je jiná kapitola.

Prameny a literatura

a) Prameny:

1. Mannschaftsbücher Tachlovice 1740–1800. SOA Praha, ZLO Buštěhrad.
2. Pražské ředitelství císařských statků: důchodní účty 1790, 1810, 1830, 1848. SÚA Praha – ZLO.
3. Pražské ředitelství císařských statků – spisy centrály. SÚA Praha – ZLO.
4. Stábilní katastr – obce panství Tachlovice, Horoměřice. SÚA Praha – I. odd.
5. Pozemkové knihy panství Horoměřice, Tachlovice. SOA Praha – I. odd.

b) Literatura:

1. Černý, V.: Hopodářské instrukce. Praha 1930.
2. Černý, V.: Dělení pastvin v zemích českých v letech 1768–1848. Časopis pro dějiny venkova, 11/1924, s. 210–227, 12/1925, s. 40–48, 104–111, 173–189.
3. Gruber, J.: Agrární zřízení. Praha 1914.
4. Janoušek, E.: Hospodářské a sociální poměry ve století 18. a jejich studium metodou vlastivědnou. Časopis společnosti přátel starožitností, 1942, s. 51–53; 1943–45, s. 161–174.
5. Janoušek, E.: Význam výkonu a využití robotních služeb v zemědělské výrobě na feudálním velkostatku. Historie a musejnictví, 1/1956, s. 177–195.
6. Kaňová, O.: Vývoj sociální diference a robotních povinností na panství města Litomyšle. Sborník příspěvků k dějinám města Litomyšle a okolí, 1959, s. 123–149.
7. Kárníková, L.: Dolování uhlí na buštěhradských vrchnostenských dolech. Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky, 3/1957, s. 5–122.
8. Kárníková, L.: Původ a postavení horních dělníků buštěhradských vrchnostenských dolů. Český lid, 1955, s. 112–119, 153–160.
9. Klíma, A.: Manufakturní období v Čechách. Praha 1955.
10. Kočí, J.: Příspěvek k rolnické otázce v Čechách v r. 1848. Československý časopis historický, 5/1957, s. 59–85, 248–266.
11. Krofta, K.: Dějiny selského stavu. II. vyd. Praha 1949.
12. Kutnar, Fr.: Česká obrozenecká společnost na prahu velké buržoazní revoluce francouzské. Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci, II, 1955, s. 7–43.
13. Kutnar, Fr.: Dějinný pohled na vesnické společenské vrstvy. Český lid, 1949, s. 97–102.
14. Lom, Fr.: Zemědělská krize let 1820tých v Čechách. Praha 1929.
15. Palacký, Fr.: Popis království Českého. Praha 1848.
16. Pešák, V.: Populační a sociální stav poddaných rodin ve východních Čechách v I. polovině 19. století. Český lid, 1947, s. 61–65, 107–110, 145–147, 167–170.
17. Placht, O.: Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16–18. století. Praha 1957.
18. Roubík, Fr.: Petice venkovského lidu z Čech k Národnímu výboru z roku 1848. Praha 1954.
19. Roubík, Fr.: K vyvazení gruntů v Čechách 1848–1853. Sborník archivních prací, 1959, č. 2, s. 160–220.
20. Roubík, Fr.: Vyšetřování poddanských poměrů r. 1827. Časopis pro dějiny venkova, 16/1929, s. 217–222.
21. Svoboda, J.: Ke studiu sociálního rozvrstvení venkovského lidu v Čechách v druhé polovině 18. století. Československý časopis historický, 5/1957, s. 447–473.

PhDr. Ing. Jaroslava Honcová, CSc., Dykova 23, 101 00 Praha 10

Souhrn:

Sociální postavení domkářů a bezzemků v poslední fázi feudalismu (1781–1848)

V průběhu 18. stol. dosáhl růst vesnické populace při nedělitelnosti a stálém počtu zemědělských usedlostí, značných rozměrů a vyvolal vznik nové sociální skupiny – domkářů. Domkáři stavěli své domky na panském (dominikálním), obecním, selském nebo farním pozemku. Vedle nich existovali i nadále podruzi, kteří zůstávali v nájmu u sedláků. Bezzemci

náleželi rovněž mezi poddané a byli tudíž povinni své vrchnosti peněžními dávkami i robotou. Domkáři usedlí na dominikálu odváděli vrchnosti ještě nájem. Jejich počet neustále vzrůstal, v první polovině 19. století měli na vesnici početní převahu. Zdrojem jejich obživy nebyla vlastní zemědělská půda, nýbrž řemeslo a námezdní práce podle místních podmínek. Autorka zkoumala též výtěžky domkářů i jejich bytové podmínky. Domkáři a podruzi nebyli plnoprávními příslušníky obce: museli platit obci poplatky z pastvy dobytka na společných pastvinách a pokud byl jejich domek postaven na obecní půdě, platili obci ještě činži z pozemku. Tak vznikl na české vesnici dvojitý lid s rozdílnými zájmy: rolníci a domkáři.

Zusammenfassung:

Die soziale Stellung von Häuslern und Landlosen in der letzten Phase des Feudalismus (1781–1848)

Im Laufe des 18. Jahrhunderts hat der Zuwachs der Dorfpopulation trotz der Unteilbarkeit und ständiger Anzahl von landwirtschaftlichen Besitzen wesentliche Dimensionen erreicht und deswegen hat den Ursprung einer neuen sozialen Gruppe der Häusler hervorgerufen. Die Häusler bauten ihre Häuser auf dem Dominikalen-, Gemeinschafts-, Bauern- oder Pfarrgrundstück. Neben diesen existierten noch weiter die Inwohner, die im Miete der Bauern blieben. Die Landlosen gehörten auch zu Untertanen und waren deswegen ihrer Herrschaft mit Geld und Fronarbeit pflichtig. Die Häusler auf dem Dominikal aufsässig führten noch ihrer Herrschaften die Miete ab. Deren Anzahl war immer höher, in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts hatten sie in der Landwirtschaft die Zahlüberlegenheit. Die Quelle ihrer Lebensunterhalt war nicht das eigene Land, sondern Handwerk und Lohnarbeit im Rahmen der örtlichen Bedingungen. Die Autorin sondiert auch die Verdienste und Wohnungsbedingungen der Häusler. Die Häusler und Inwohner waren nicht vollgerechteste Gemeinschaftsangehörige: sie mussten die Gebühren für gemeinsamen Viehweideplatz abführen, und wenn ihr Haus auf einem Gemeinschaftsland stand, mussten sie der Gemeinschaft noch Grundsteuer bezahlen. Auf diese Weise stammte im böhmischen Dorfe zweierlei Volk mit differenten Interessen: Landwirte und Häusler.

Summary:

Social standing of cottagers and landless people during the last phase of feudalism (1781–1848)

In the course of the 18. century the increase of village population became very remarkable, in spite of the indivisionability and fixed number of agrarian settlements and thus evocated the origin of a new social group – cottagers. These built their cottages on landlord's, communal, rustic and vicarage grounds. Beside these there still continued to exist subtenants in hire of their masters. Landless people also serfs and therefore compulsory to their landlords with pecuniary rates and corvée. Cottagers resident on dominical had to pay the rent in addition to it. Their number increased steadily and in the first half of the 19. century they were outnumbering the country population. The source of their sustenance was not farming, but craftsmanship or wages according to local conditions. The authoress investigates their earnings and living conditions, too. The cottagers and landless people were not members of the community in full rights: they had to pay for tending cattle on communal pastures and when their cottages were on communal grounds, they had to pay the land rent. This way originated two sorts of common people with differing interests: peasantry and cottagers.

Ve svém příspěvku bych chtěl porovnat současnou skladbu křestních jmen, s tím jak nám jsou známa z matrik. Jako srovnávací materiál jsem použil výzkum Miloslavy Knappové z let 1980–1983 a na straně druhé své výpisy z křestních matrik. Tyto výpisy jsem původně chtěl rozdělit do tří bloků po půl stoletích. Jelikož si však byly navzájem hodně podobné, jak ve skladbě, tak i v pořadí oblíbenosti jednotlivých jmen, pojal jsem je jako jediný celek, ohraničený lety 1700–1850.

Co se týká míst z nichž je čerpáno, jedná se převážně o vesnické prostředí, či městečka s obyvatelstvem žijícím se zemědělstvím (*Dědice, Měčín, Žinkovy aj.*), ale i o větší Prachatice a Vyškov. Místopisně to jsou okresy České Budějovice, Klatovy, Plzeň – jih a sever, Prachatice, z moravských pak Vyškov a Prostějov. Nevím na kolik je tento vzorek reprezentativní. Je pravda, že z některých míst mám jen pár jmen, ale jsou místa, kde jsem genealogicky sledoval celé vesnice, či řadu spřízněných rodů. Myslím si, že jako ukázka obecných trendů v používání křestních jmen je tento vzorek postačující. Zahrnuje celkem 3104 pokřtěných. Z nich je 1610 mužského pohlaví (52%) a 1494 ženského pohlaví (48%). Na jejich pokřtění bylo použito 112 jmen (63 mužských a 49 ženských). Vzorek z publikace „Rodné jméno v jazyce a společnosti“ obsahuje 135 tisíc osob. Poměr mezi muži a ženami je shodný (52:48). Tyto děti byli pojmenováni 301 mužskými a 331 ženskými jmény. Nejsou zde zahrnuta děcka se jmény orientálního a afrického původu (99 mužských a 70 ženských).

V barokní době byla používána takřka výhradně jména světců. Nenalezl jsem jedinou ze složenin slovanského původu dnes běžných (*Jaroslav, Miroslav, Vladimír apod.*). Jména slovanského původu v tomto období tvořila jen něco málo přes 7 procent repertoáru, oproti dnešním zhruba 25 až 30 procentům. Z těchto osmi jmen převažovala co do častosti jména světců (*Václav a Vojtěch*).

Velmi patrný byl vliv mariánského kultu u ženských jmen. Jméno Marie se snad i vyskytovalo v nejvíce psaných podobách. (*Mariana, Marina, Marika, Marieta atd., dále pak jako prvé ze dvou či více jmen: Marie Magdalena, – Anna, – Terezie, Marie Dorota a další.*) Jméno Marie bylo vůbec nejčastější v tomto období a ve svém množství je i bezkonkurenčně před jakýmkoliv jménem mužským. Celých 25% děvčátek obdrželo toto tradiční jméno, zato v současnosti zažívá svůj úpadek. Je na šestnáctém místě s četností 1,6 %.

U mužských jmen byl patrný vliv nejznámějšího světce českého baroka Jana Nepomuckého. Měl vliv i na jména ženská. Vyjma poměrně oblíbeného a dnes nejoblíbenějšího jména Jana (*Johanna*), jsem se setkal i s jednou Nepomukou. Jméno Jan bylo mezi mužskými nejčastější a jako takové vydrželo po dnešní časy. Ne vždy však byl synek obdařen jménem tohoto světce. V matrikách se občas setkáváme s uvedeným přídomkem či příjmením toho kterého světce. (*Jan Nepomucký, Jan Křtitel, Jan Evangelista, ale i Jan Zlatoušský, Kapistránský či dokonce Jan z Boha*). To není pouze u jména Jan (*František – de Paula, – Xaver, – Serafinský, – Salejský, Josef – Pěstoun, – Kalasánský, Karel Boromejský atd.*).

Následující tabulka ukazuje deset nejčastějších jmen z obou vzorků.

poř.	Jména mužská				Jména ženská			
	1700–1850		1980–1983		1700–1850		1980–1983	
	jméno	%	jméno	%	jméno	%	jméno	%
1	Jan	13,42	Jan	7,57	Marie	25,03	Jana	6,9
2	Josef	11,93	Petr	7,55	Kateřina	13,12	Lucie	6,1
3	Matěj	10,93	Martin	6,81	Anna	10,84	Petra	5,6
4	František	6,83	Tomáš	6,68	Růžena	6,29	Lenka	5,3
5	Václav	6,71	Jiří	6,11	Terezie	5,49	Kateřina	4,7
6	Vojtěch	4,97	Michal	5,46	Alžběta	5,22	Martina	3,5
7	Jakub	4,47	Pavel	4,67	Barbora	4,69	Veronika	3,3
8	Vavřinec	3,48	Lukáš	4,63	Magdalena	3,08	Eva	3,0
9	Tomáš	3,23	David	3,55	Eva	2,54	Hana	3,0
10	Pavel	2,98	Miroslav	2,57	Jana	2,41	Michaela	2,9

Z tabulky je zřetelný posun k mnohem širšímu repertoáru jmen. To potvrdí i další tabulka, která zachycuje % dětí pojmenovaných jmény na 1. až 5. pořadí, 6. až 10. a 11. až 20. Na 11. až 20. pořadí jsou v mém vzorku pro zajímavost jména: Martin (2,86%), Bartoloměj, Šimon, Antonín, Jiří, Ondřej, Petr, Karel, Lukáš a Vít (0,99 %). U žen pak: Anežka (2,35%), Dorota, Josefa, Rozálie, Františka, Uršula, Veronika, Markéta, Žofie a Zuzana (0,67 %).

pořadí	Mužská jména		Ženská jména	
	1700–1850	1980–1983	1700–1850	1980–1983
1.–5.	49,81 %	34,72 %	60,78 %	28,60 %
6.–10.	19,13 %	20,90 %	17,94 %	15,66 %
11.–20	18,88 %	19,73 %	14,86 %	18,29 %
ostatní	12,18 %	24,65 %	6,42 %	37,45 %

Dříve tedy a to díky Marii zvláště u žen, zbyl po dvaceti nejčastějších jménech jen minimální prostor na jména ostatní, tedy nečastá a ojedinělá. Dnes nejsou tak propastně rozdíly mezi jmény na rozdílných pořadích. To je samozřejmě dané nesrovnatelně větší šíří repertoáru neomezujícího se jen na jména biblická a světecká.

Zvláštní kapitolou jsou jména, která se v celém množství vyskytují jen několikrát, nebo pouze jednou. Převážně německé Prachatice přispívají do repertoáru jmény Gerhard, Robert, Herrman, Hugo, Anastázie, Gertruda, Matylda. I vesnické prostředí nám přispívá nečastými jmény: Otýlie, Filomena, Juliána, Justina, Helena, Leonard, Tobiáš či Rehoř.

Moravské Dědice přidávají Metoděje (*nedaleko se nalézá cyrilometodějská studánka s kapličkou*), ale i Pankráce, Teklu, Libora, Panteona, Mořice, Hypolita, Fabiána, Viktorii a Floriana. Po dvakrát se zde v jedné rodině vyskytuje jméno Lucie. Kdybychom vzorek rozšířili o dalších padesát let, byl by zde obohacen i o jednoho Klementa (23.11.1896). Dědický kaplan dvakrát v roce 1756 zapisoval jméno „Theola“. Snad byly v českém prostředí tyto dívky nazývány libozvučněji Božena, či Bohunka. Skutečnou raritou je ženské jméno Balbína (*Lhenice*), byť i toto jméno nevyčnívá z celkového trendu. Balbína byla svěřice zemřelá roku 130.

Michal Čech, 5. května 661, 336 01 Blovice,
☎ 0185 / 3359

Literatura a prameny:

- Knappová Miloslava: Rodné jméno v jazyce a společnosti, Academia 1989, Praha
- Matriky z SOA Plzeň, Praha, Třeboň a MZA Brno.

Souhrn

Křestní jména z matrik

Tabulky v textu srovnávají autorovy poznatky o zastoupení křestních jmen, které zjistil u 3104 osob, pokřtěných v letech 1700–1850, pocházejících vesměs z vesnického prostředí, a výsledky výzkumu známé autorky Miloslavy Knappové z let 1980–1983, zaměřené na tutéž otázku.

Zusammenfassung

Taufnamen aus den Matriken

Die Tabellen im Text vergleichen die Erkenntnisse des Authors über die Vertretung der Taufnamen, die er bei 3104 Personen getauft in den Jahren 1700–1850 festgestellt hat, und welche überall aus dem Dorfmeileu stammen, mit den Forschungsergebnissen auf dieselbe Frage gezielt der bekannten Authorin Miloslava Knapová aus den Jahren 1980–1983.

Summary

The first names in the birth registers

The charts in the text confront the author's information about occurrence of first names ascertained in 3104 persons christened during the years 1700–1850, originating from village environment, with the results of the well-known authoress' Miloslava Knappová research from 1980–1983 aiming at the same question.

O jedné zmoklé parádě

MUDr. Eva Stupková

Uplynulo téměř dvanáct let od posledního vpádu Prusů na Moravu a osm let, co přestaly řinčet zbraně. Krev vylitá ve dvou válkách o Slezsko se dávno vsákla do země a nářky nebohých lidí utichly, prach a popel ze zničených stavení roznesl vítr zapomnění. Rakousko již oželelo ztráty svého území a nepřátelské strany se na sebe znovu usmívaly.

Roku 1769 pozval pruský král Fridrich II. budoucího panovníka Rakouska, mladého Josefa II, do Nisy, kde ho přijal se vsí slávou. To se muselo oplatit, a proto se v následujícím roce měly na Moravě uskutečnit skvělé manévry, na nichž by se pozvaní prusští hosté přesvědčili jak o pohostinnosti, tak o branné síle svých rakouských sousedů.

A tak se na podzim roku 1770 chystalo město Uničov na Moravě uvítat vzácnou návštěvu. Rychtář Ignác Opic a primátor města Josef Antonín Mauler pro samé přípravy ani nevěděli, kde jim hlava stojí. Na důstojné přivítání se též chystal děkan Alois Čepel. Průběh oficiálních událostí zachytil ve svých vzpomínkách tehdejší syndikus Johan Bayer.

30. srpna 1770 vyrazilo od Olšan zde soustředěné vojsko pod velením generálů Laudona a Stampa. 26 batalionů infanterie a 34 eskadron kavalérie táhlo ve třech proudech přes Lužici a Žerotín do tábora, který jim byl vykázan na polích mezi Újezdem a Želechovicemi. Vojsko sem dorazilo 31. srpna, přičemž se jeho velení utábořilo ve vsi Brníčku (Pirník).

Tou dobou nejvyšší velitel, Josef II., už pobýval na moravské půdě a – jak bylo jeho oblíbeným zvykem – pobýval mezi prostým lidem. Svědčí o tom zápis v Kronice, která se zachovala po mých předcích, rychtářích ve Štarnově:

„Léta Páně 1770 dne 30. srpna nakvartýroval se Nejjasnější a Nejmilostivější a Nejosvícenější pán, pán téhož jména Druhý Josef císař v naší poctivé štarnovské dědině pro jednu noc a měl svůj kvartýr u rychtáře Matěje Zahrady, také téhož jména druhého, když na parádní tábor z Olšan k Unčovu maširovali a jest při něm mnoho jiných generálů i z cizích krajin bylo.

Proto jsme sem napsali pro památku, že v našich moravských krajinách slavný císař byl, že tomu tak a ne jinaké jest, dosvědčujeme.

*Martin Zahrada,
obecní starší toto psal.*

*Matěj Zahrada, rychtář
Josef Nikl, purkmistr“*

31. srpna před polednem přibyl Josef II. do Uničova, doprovázen vévodou Albertem von Sachsen – Teschen. V jeho suitě, která ho následovala, se to jen blýskalo řády i šavlemi a pestřily se tu uniformy se širokými epoletami. Adepta na trůn Marie Terezie obklopovali muži zvučných jmen: vévoda Meklenburský, Ohrenburg, portugalský vévoda von Braganza, princové Bernburg, Coburg i Waldeck, von Ligny, knížata Karel z Ditrichsteinu, Auersperk, Sulkovský, Poniatovský, Kinský, František i Karel Lichtensteinové. Nemohli tu chybět polní maršál hrabě Lascy, generál feldzeugmeister Laudon a Siskowitz, generálové kavalérie hrabata Althann, Ajassasa a Hardig, feldmaršálleutnant Bellegrini a Brechter, stejně jako generálmajori hrabata Nostic, Thurn, Palfy a baron Miltic. Odpoledne téhož dne odjela Jeho Výsost do vojenského tábora – přála si vidět terén, kde se bude konat ona skvělá přehlídka. Večer se pak na

jeho počest konalo divadelní představení v sále na radnici, dávala se „opera buffa“. Do Uničova byli zvláště pro tuto příležitost objednáni umělci. S dvaceti vozy naloženými divadelními praktikáblí sem až z Vídně dorazil císařský dvorní balet s proslulým mistrem Noverrou a také celý operní soubor v čele s dvorním kapelmajstrem Florianem Garmanem.

1. září v poledne musela celá armáda uspořádat generální zkoušku na přehlídku. Když v 11 hodin do Uničova dorazil zmocněnec císařovny Marie Terezie, státní kancléř kníže Václav Kaunic – Rittberg, Josef II. s ním poobědval. Pak se jelo znovu k táboru. Důkladný císař nechtěl nic ponechat náhodě, a proto ještě i příští den, 2. září, byly zopakovány některé manévrovací obraty.

Konečně 3. září odpoledne se na kraji náměstí objevily kočáry, obklopené kavalíry na koních. Dostavili se pruský král Fridrich II. se svým následovníkem Fridrichem Vilémem, jeho bratrem princem Ferdinandem Augustem i s celou suitou. V ní byli anglický vévoda Gloucester, vévoda Braunschweig–Wolfenbüttel, generál Lentulus, obrstleutnant Borke a Smettau a jejich majoři Wittingshafen a Kleist. Vydali se pěšky k příbytku svého hostitele. Ten však je spatřil oknem, jak na kraji náměstí vystupují. Vyběhl jim vstříc se vši svou generalitou, takže se potkali právě před Pelikánským domem, kde měl být pruský král ubytován. Pamětník Bayer zaznamenal, že se „obě Výsosti co nejněžněji objali, načež Josef II. sám uvedl hosta do nachystaného příbytku“. (Jaká komedie! Byli lepšími herci nežli ti z Vídně! – pozn. autora). Zakrátko přispěchal státní kancléř kníže Kaunic, aby pruskému králi složil poklonu jménem rakouské panovnice. Nato se šlo do domu hostitele na bohatou hostinu, přičemž Josef II. seděl mezi pruským králem a jeho princem – následníkem trůnu.

Po večerní zábavě se všem asi těžko vstávalo, program však běžel od rána. Několika oddílů vojáků byla mezi Dlouhou Loučkou a Pasekami pro hosty předvedena „bitva s ohněm“, načež celý armádní sbor nastoupil za Sukolomí a pochodoval jako na přehlídce před Jejich Výsostmi a celou suitou.

Ale na 5. září chystané hlavní manévry se nevydařily. Všechno se již v šest hodin ráno vypravilo z Uničova do Újezda, avšak sotva první oddílů vojáků vyrukovaly, začalo pršet. A pršelo a pršelo čím dál tím více, jako by se samo nebe rozplakalo nad tou přetvářkou, s níž si ještě nedávni – a Bůh dobře věděl, že i budoucí – nepřátelé vyměňovali neupřímné komplimenty. Kolem osmé hodiny byla už taková nepohoda, že pro silný vítr a lijavec, který neustával, nebylo možno v manévrech pokračovat. Jejich Veličnstva se zmoklým peřím na chocholech klobouků se musela vrátit do města. Ani nazítří se počasí nezlepšilo, takže všichni zůstaly za kamny. Snad hráli v karty nebo kostky, snad naslochali operním áriím. Jisto je, že zábavy a diplomatických rozhovorů měli už hosté dost. 7. září ve 4 hodiny ráno se vzácná návštěva vypravila na zpáteční cestu. Dali se přes Šternberk, po krátké zastávce u hraběte z Hodic v Rudolticích se pruský král odebral do Nisy. Také v 11 hodin dopoledne upustil i Josef II. od nezdařených masnévrů a odjel. Městu Uničovu z celé slávy zbylo jen hrazení velkých nákladů a zpropitné 200 dukátů, jež Fridrich II. kavalírsky věnoval domácímu pánu u Pelikánů. Poddanému lidu zbyla jen zničená pole, udusaná půda v širokém okolí.

Dalšího dne se totiž zdvihla i armáda ze svého zabahnělého tábořiště a vojáci ve svých až na kůži promokých mundurech se vydali na pochod ...

Zda Jejich Výsosti dostali alespoň rýmu, není už nikde psáno.

Poznámka:

Pro zajímavost uvádíme regimenty, které se tehdy účastnily, a v nichž bylo mnoho českých a moravských chlapců:

Oddoneliho kyrysníci

Lichtensteinovi dragouni

Císařští a Löwensteinovi lehcí dragouni

Hardikovi a Luschinského husáři

Provera, Mitrovský, Kosborn, Kokiess – bataliony granátníků

Císařské, Colloredo, Palfy, Lascy, Karolyi, Siskowitz, Neipperg, Botta, Heidelberg-hausen a Laudon – regimenty infanterie

Literatura a prameny:

KUX Johan: Geschichte der Königl. Stadt Mährisch Neustadt, (Uničov, 1923).

ŠTARNOVSKÁ kronika (1709–1868), SOkA Olomouc.

MUDr. Eva Stupková, Hradištko pod Medníkem 58, PSČ 252 09

Red. poznámka: - (K) -

Josef II. po smrti svého otce Františka I. Lotrinského 1765 se stal císařem říše Německé a Marie Terezie zvláštním výnosem z 19.9.1765 jej jmenovala spoluvladařem nade všemi dědičnými zeměmi.

Na schůzce v Uničově se jednalo o plánu podle kterého by Rakousko a Prusko vyzvalo Rusko k navrácení území získaných na Turecku, což by umožnilo Rakousku a Prusku zmocnit se přiměřených částí Polska. V Uničově nešlo o „divadelko“, ale o setkání dvou spojenců. (Fridrich je v české historiografii uváděn jako Bedřich.).

Souhrn

O jedné zmoklé paradě

Počátkem září roku 1770 se měly u města Uničova na Moravě konat skvělé manévry rakouského vojska, na něž byl císařem Josefem II. pozván pruský král Fridrich II, aby shlédl bojovou připravenost svých sousedů, a aby se uskutečnilo diplomatické jednání. 30. 8 t.r. přespal Josef II. ve Štarnově u rychtáře Matěje Zahrady. Město Uničov se postaralo o ubytování i kulturní program vzácných hostů. Z manévru však sešlo pro velkou nepohodu.

Zusammenfassung

Von einer vom Regen nassgewordene Parade

Anfangs September 1770 sollten in der Nähe der Stadt Uničov in Mähren prächtige Manöver des österreichischen Heeres stattfinden. Zu diesen war von Kaiser Joseph II. der preussische König Friedrich II. eingeladen, so dass er die Gefechtsfertigkeit seiner Nachbarn besichtigen konnte und sich diplomatische Verhandlungen realisierten. Am 30.8 dieses Jahres hat der Kaiser Joseph II. bei dem Schultheiss Mathias Zahrada in Štarnov übernachtet. Die Stadt Uničov hat die hochgeschätzte Gäste mit Unterkunft und Kulturprogramm versorgt. Aber wegen Unwetter mussten die Manöver abberufen werden.

Summary

In a drenched parade

At the beginning of September in the year 1770 superb maneuvers of the Austrian army in the vicinity of the Moravian town Uničov had been intended. To these the emperor Joseph II. had invited the king of Prussia Fridrich II. to show him the fight-readiness of his neighbours and to effectuate diplomatic negotiations. On the 30.8. of that year Joseph II spent the night at the village magistrate Matthew Zahrada in Štarnov. Town Uničov cared for accomodation and cultural programm of distinguished guests. But the maneuvers had to be cancelled owing to foul weather.

Recenze:

Doc.Dr.Med. Hermann Metzke / spolupráce Dipl. biol. Simone Metzke:

Lexikon der historischen Krankheitsbezeichnungen (125 str.)

Nakladatelství Degener et Co., Postfach 1360, D-914 13,
Neustadt an der Aisch, Bundesrepublik Deutschland.

Tato podle mého názoru velice užitečná publikace je svým určením obrácena nejen k potřebám genealogů a laických badatelů, ale též profesionálních historiků, kteří se při svých pracích setkávají s pojmenováním či označením nemocí v 17. – 19. století. Pokud jde o genealogy, jejich badatelská práce se kromě získávání základních údajů o narození, sňatcích a úmrtích předků zcela zákonitě následně orientuje na jejich vyhodnocování s promítnutím do dalších, neméně závažných a důležitých souvisejících oblastí, jakými jsou bližší a hlubší poznání rodového zdraví, dědičných dispozic, dlouhověkosti, plodnosti apod. spolu se sociálně-ekonomickými poměry rodu či místa a oblasti v níž předkové žili. To jsme zdůraznili v úvodu latinsko-německo-českého slovníku stejného zaměření, vydaného naší Českou genealogickou a heraldickou společností.

Nejdůležitějším a prakticky téměř výlučným pramenem pro takovéto směry bádání jsou záznamy v úmrtních matrikách. Je sice známo, že namísto vlastní příčiny smrti či nemoci byly obvykle, zejména ve starší době, zaznamenávány příznaky nemoci a nikoli vlastní onemocnění či příčina úmrtí, a proto že je třeba vždy posuzovat též z hlediska doby, kdy byly tyto záznamy činěny. Jsou však přesto velmi cenné, zejména z pozic historicko-demografických a tím spíše je nutné se zabývat jejich vznikem a významy a přispět tak k jejich dešifrování. Také toto zdůrazňují autoři recenzované knihy.

Naznačená úskalí řeší vhodně tím, že používají obecnějšího výrazu „Krankheitsbezeichnungen“, tedy označení či pojmenování nemocí, čímž současně vyhovují nejen potřebám laických badatelů-genealogů, ale i profesionálních badatelů-historiků, jimž poskytují orientační podklad pro porozumění nalezeným pojům. Současně je recenzovaná publikace užitečná též lékařům, zabývajícím či zajímajícím se o historii medicíny ať již profesionálně či ze zájmu o věc samotnou. K tomu přispívá především tím, že interpretuje historická pojmenování (označení) nemocí a příčin smrti jak medicínskými odbornými pojmy, tak také – v což autoři výslovně doufají – jejich výkladem, přístupným i pochopení laiků.

K pochopení historického vývoje pojmenování nemocí slouží průvodní slovo prof. Dr.Med.Dr. Phil. Wolframa Kaisera a také autorský výklad historických základů pojmenování (označení) nemocí v souvislosti s vývojem medicíny ve starověku, středověku a novověku, se stupněm poznání nemocí, jejich příčin i způsobu jejich léčby.

Nejcennější a také nejrozsáhlejší částí publikace (celkem 100 ze 125 stránek) je abecední heslář, ve kterém k historickému či lidovému pojmenování nemocí v německém jazyce jsou řazeny ekvivalenty v německém jazyce, užívané v současnosti a naopak a obdobně k německému výrazu výrazy latinské či řecké a naopak, tedy v jazycích, v nichž byla pojmenování (označení) nemocí užívána jak v matrikách tak také v jiných studovaných materiálech. Zvláště cenné je v rámci tohoto hesláře shrnutí celé řady pojmenování k jednomu základnímu heslu (např. asthma, arthritis, Fieber, morbus apod.). Přínosné je rovněž u řady lidových názvů uvedení jejich regionálního původu (např. bayerisch apod.).

Vzhledem k tomu, že v našich zemích bylo užívání pojmenování nemocí (a příčin smrti) v německém jazyce v minulosti rozšířeno, pokládám uvedenou publikaci také pro naše uživatele z naznačených okruhů za velmi užitečnou a mohu ji proto doporučit.

(Cena publikace činí 23,18 DM)

Doc.MUDr. Jaroslav Černý, CSc., Jeremenkova103, 140 00 Praha 4



Kontaktní adresa:

Česká genealogická a heraldická společnost v Praze
Křížíkova 16
186 00 Praha 8 – Karlín



+ záznamník (02) 242 389 40

Bankovní spojení: Investiční a poštovní banka, a.s. č. účtu: 01086961177/5100
Česká spořitelna, a. s., Praha 5, Štefánikova 17 č. účtu: 563650-058 / 0800



Odběr časopisů je vázán na zaplacení členského ročního příspěvku

Pro své členy vydává

Česká genealogická a heraldická společnost
v Praze

Za původnost a obsah článků ručí autoři
Tištěno jako rukopis, autorská práva autorů zachována

Redakční skupina pro Genealogické a heraldické listy:

PhDr. Alena Pazderová, předsedkyně
Doc.MUDr. Jaroslav Černý, CSc.
Ladislav Forman
Ing.PhDr. Jaroslava Honcová, CSc.
Univ. prof. PhDr. František Kavka, CSc.
Ing. Jan Oulík

Souhrny do němčiny a angličtiny přeložila Vlasta Šubertová
Revizi a poznámkami doplnil Vladislav Kilian

Uzávěrka: 17. listopadu 1997 – Dáno do tisku 26. listopadu 1997 – Počet výtisků: 1 000

Grafická úprava: FOTO PICTUS – PRAHA

Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha, OZ

č.j. NOV 6231/97, ze dne 16.5.1997

Tisk Tiskárna Dvořák & Šebek Křížíkova 34, 186 00 Praha 8